
Arvosteluja

Suomalaisen Aasian-tutkimuksen kunniakas historia

Klaus Karttunen: Mooseksen kirjoista kungfutselaisuuden klassikoihin ja Jerusalemissa Siperian tundralle. Aasian-tutkimuksen vaiheet Suomessa. Suomen Itämaisen Seuran suomenkielisiä julkaisuja 38, 2011. 634 s.

Klaus Karttunen, Helsingin yliopiston Etelä-Aasian tutkimuksen professorin, teos suomalaisen Aasian-tutkimuksen historiasta on ollut mittava urakka jo siksi, että teoksen aikaväli ulottuu keskiajalta aina vuoteen 2009. Karttunen tehtävää ei ole helpottanut, että maantieteellisen Aasian kulttuurien lisäksi hän on sisällyttänyt teokseensa myös Euroopan puoleisen Venäjän turkkilaiskansat, Siperian, Venäjän Amerikan, Kaukasian ja islamilaisen Pohjois-Afrikan. Kokonaisuuden ymmärtämiseksi nämä lisäykset ovat olleet kuitenkin välttämättömiä. Tällainen kirja vaatii pitkäaikaisen asiaan paneutumisen.

Teoksella on luonnollisesti edeltäjänsä, joita ovat laatineet orientalistit kuten Harry Halén ja Pentti Aalto sekä monet kirkkohistorioit-

sijat ja eksegeetit. Nyt tarkasteltavana olevaa suomalaisen Aasian-tutkimuksen kaltaista kokonaisuustyöstä ei ole kuitenkaan koskaan aiemmin julkaistu, ja se täydentää hyvin hänen 1992 ilmestynyttä eurooppalaisen Aasian tutkimuksen vaiheita käsittelevää teostaan.¹

Karttunen näkökulma on ensisijaisesti oppihistoriallinen. Pää- ja alalukujensa johdannoissa hän selvittää tosin usein Aasian-tutkimuksen aatehistoriallista taustaa, eri tieteenalojen historiaa ja erityisesti Suomen yliopistolaitoksen kehitystä. Painotus oppihistoriaan on tuonut teokseen voimakkaan bibliografisen näkökulman. Julkaisut kuten Turun Akatemian väitöskirjat ja myöhempien aikojen tieteelliset artikkelit on esitelty sivumääriä myöten. Karttunen on kaivanut esiin jopa koulujen vuosikertomuksissa julkaistuja artikkeleita. Teosta lukiessa tuleekin välillä mieleen salapoliisin työ. Karttunen on myös todella lukenut lähteitään ja joutuu monessa kohdin oikomaan muun muassa *Kansallisbiografian* ”elämäkertureita”.

Esipuheessaan Karttunen ilmoittaa, että hän ei tarkastele *orientalismia* Edward Saidin postkolonialistisen diskurssin hengessä. Mielestäni hän ohittaa liian pikaisesti Saidin esiin nostamat kulttuuriset erot ja yhteentörmäykset kuittaamalla ne pikemminkin läntisten orientalistien säätyennakkoluuloiksi. Toisaalta saidilaisten tai muiden samankaltaisten lähestymistapojen hyödyntäminen olisi siirtänyt

teoksen painopistettä oppihistoriasta aatehistoriaan. Mikä tärkeintä, Karttunen teoksesta ilmenee selkeästi, miten kristinusko ja juutalaisuus ja samalla pyhät kielet ovat syntyneet pääosin Euroopan ulkopuolella ja miten tällä ulkopuolisuudella on ollut ja on edelleen voimakas vaikutus länsimaiseen kulttuuriin.

Karttunen teos etenee kronologisesti, ja se on jaoteltu kuuteen päälukuun, jotka on otsikoitu laveasti keskiaikaan, imitaation aikaan (1520–1730), provinsialismin aikaan (1730–1830), kenttätöön ja kansainvälisyyden aikaan (1830–1917), kansalliseen aikaan (1917–1970) sekä modernisaation ja ekspansionismin aikaan (1970–). Karttunen ilmoittaa, että kausijako on luotu teosta varten pitäen silmällä erityisesti itämaisten kielten tutkimuksen ja opetuksen kehitystä. On ymmärrettävää, että teoksen keskiaikaa käsittelevä johdantoluku on lyhyt. Ainoa tunnettu ”suomalainen”, jonka ylipäätensä tiedämme olleen Euroopan ulkopuolella, oli Jerusalemin-kävijä, Turun piispa Maunu Tavast 1420-luvulla. Keskiajan yliopistojen curriculumiin sisältyi kuitenkin monenlaista Aasian-tietämystä, ja 1300-lukua on pidetty läntisessä kristikunnassa Aasiaa koskevan

1. Klaus Karttunen, *Itää etsimässä. Eurooppalaisen Aasian-tutkimuksen vaiheita*. Yliopistopaino 1992, u.p. 1994.

matkakirjallisuuden vuosisatana. Suomen osalta lähteet kuitenkin puuttuvat, emmekä tiedä, lukiko täällä kukaan esimerkiksi Marco Polon matkakertomuksia.

Imitaation aikakaudella (1520–1730) tapahtui merkittävä muutos, kun Raamattua alettiin reformaation vaikutuksesta tutkia alkukielillä. Heprea ja Uuden testamentin kreikka olivat tietenkin keskeisessä asemassa, mutta arameallakin oli sijansa, sillä jotkut Vanhan testamentin kirjat kuten Daniel ja Esra on kirjoitettu tällä kielellä. Myös idän kristittyjen tärkein kirkkokieli, aramean murre syria, otettiin yliopistojen opetusohjelmaan. Turun Akatemiassakin pyhien kielten professori opetti kreikkaa ja hepreaa ja 1700-luvulta lähtien myös muita seemiläisiä kieliä.

Provinsialismin aikana (1730–1830) tiede alkoi Karttusen mukaan ”vapautua teologian puristuksesta” ja kriittinen raamatuntutkimus alkoi saada vähitellen jalansijaa. (Karttusta näyttää ärsyttävän niin luterilainen puhdasoppiisuus kuin kaikenlainen fundamentalismikin.) Turun Akatemiassa alettiinkin keskustella 1740-luvulla, oliko kaikkien opiskelijoiden välttämätöntä oppia heprean perusteet. Tuolloin käynnistyi myös arabian kielen ja kulttuurin (arabistiikka) opetus ja jopa islamilainen numismatiikka. Ensimmäinen varsinainen arabisti Pehr Malmström luennoi vuosina 1794–1795 Koraanin kahta ensimmäistä suuraa. Arabistiikan motiivina eivät kuitenkaan olleet islamilaisen kulttuurin tuntemus tai käytännön syyt kuten usein jo muualla Euroopassa. Arabian kieli oli helppo havaita heprean sukulaiskieleksi, ja siten se saattoi olla avuksi pyhän kielen ymmärtämisessä. Mainittakoon, että Suomessa ensimmäinen Kiinaa koskeva opinnäyte on vuodelta 1749 ja persiaa opetettiin ensimmäisen kerran yliopistossa 1820-luvulla.

Kenttätöön ja kansainvälisyyden aikana (1830–1917) yliopisto alkoi muuttua vaatimattomasta maakuntayliopistosta humboldtilaiseksi sivistysyliopistoksi eikä se ollut enää ensi sijassa pappeja valmistava oppilaitos. Kyseessä oli myös ”suurten matkojen aikakausi”. Niitä tekivät muun muassa kansainvälisen arvostuksen saaneet M. A. Castrén, G. A. Wallin, Edvard Westermarck, G. J. Ramstedt ja C. G. Mannerheim. On hämmästyttävää, että Castrén ehti 39-vuotisen elämänsä aikana kerätä materiaalia kolmestakymmenestä useaan eri kielikuntaan kuuluvasta kielestä, ja hänen toimestaan tai hänen keräämänsä materiaalin avulla on laadittu kahdeksantoista eri kielen kieliovit.

1800-luvulla yliopistoon ilmaantui myös uusia oppialoja kuten indologia (sanskriitin tutkimus), altaistiikka (turkologia ja mongolistiikka) sekä Kaksoisvirtojenmaata tutkiva assyriologia, jolla on yhteydet Vanhan testamentin historiaan. Kiehtovana hahmona erottuu assyriologi ja semitisti Knut Tallqvist (1865–1949), joka ei pitänyt teologien uskonvarmuudesta. Tuleva piispa E. G. Gulin valitti myöhemmin, että hän oli joutunut Tallqvistin määräyksestä tekemään laudatur-työnsä ”Julmuudesta heprealaisissa sodankäyntitavoissa”. Tallqvistilla oli myös erittäin kielteinen näkemys hänen aikanaan niin suosituista rotuteorioista. Siihen liittyi hänen vuonna 1910 julkaisemansa kirjanen Juutalaiset ja me (myös ruotsiksi), joka oli voimakas kannanotto juutalaisen oikeuksien puolesta.

Kansallinen aika (1917–1970) Suomen irrottauduttua Venäjältä merkitsi aluksi kansainvälisyyden vähenemistä. Vähitellen yhteydet luotiin länteen ja Aasian-tutkimuksen alat vahvistuivat ja muotoutuivat uudelleen – erityisesti itämaiden kirjallisuus, assyriologia, indologia (myös romanitutkimus), altaistiikka ja uusina tutkimussuun-

tauksina Aasiaa tarkasteleva sosio- logia, antropologia, uskontotiede ja arkeologia. Heprean ja eksegeetiikan välinen yhteys kehittyi edelleen, ja Itä-Aasian tutkimuskin sai alkunsa, vaikka ”lähetysaarnajaat tekivät parhaansa parjatakseen japanilaista kulttuuria”, kuten Karttunen toteaa.

Nykyhetkeen ulottuva modernisaation ja ekspansion aika (1970–) on tuonut suomalaisen tutkimuksen piiriin lähes kaikki aasialaisperäiset keskeiset kulttuurit ja kielet. Vain kaukasologia on jäänyt ilman ainuttakaan oppinutta julkaisua. Lisäksi Kaakkois-Aasia on ollut jonkinlainen valkoinen läikkä siitäkin huolimatta, että vietnamilaisia on ollut jo pitkään Suomessa. Tärkein institutionaalinen uudistus on ollut Helsingin yliopistoon vuonna 1975 perustettu Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitos, joka on tosin saanut kärsiä 1990-luvun alun lamasta lähtien resurssipulasta, ja monet kehityssuunnitelmat kuten Vietnamin kielen opetus sekä virkojen vakinaistamiset ovat jääneet toteutumatta. Tällä hetkellä Helsingin yliopistosta ollaan ajamassa alas assyriologiaa, egyptologiaa, altaistiikkaa ja indoeuropeistiikkaa. Aikaisemmin niitä on ollut sentään varaa tutkia ja opettaa. Tällainen kulttuurivihamielinen asiointi koskee nykyään ikävä kyllä lähes koko Suomen yliopistomaailmaa.

Karttusen teokseen sisältyi mielenkiintoisia sivujuonteita kuten 1700-luvulla vallinnut oppiriita suomen ja heprean oletetusta sukulaisuudesta sekä ekskursio heprean kielen kouluopetukseen Suomessa. Ennen kaikkea Karttunen kuitenkin tarjoaa mainiot katsaukset lukuisista suomalaisista Aasian-tutkijoista ja heidän tuotannostaan aina 1500-luvulta lähtien. Joku häntä vähemmän asiansa osaava ja eritoten huonompi kirjoittaja olisi saanut teoksesta aikaan vain kuivakkaan ”puhelinluettelon”. Karttusen teos sitä

vastoin vilisee niin kiinnostavia kuin hauskojakin yksityiskohtia ja anekdootteja. Hän myös uskaltaa esittää kriittisetkin näkemyksensä monista Aasian-tutkijoista, mihin yhdistyy usein lempeä sarkasmi. Toisinaan tosin jyrähtää: esimerkiksi Apeli Saarisalon kausi itämaisen kirjallisuuden professorina oli Knut Tallqvistin ja Jussi Aron välissä ”aallonpohja”.

Karttusen teos on eloisa kokonaisesitys, mutta samalla myös erinomainen käsikirja ja hakuteos tarkkoine bibliografioineen sekä henkilö- ja aihehakemistoineen, ja kuuluu jokaisen suomalaisen Aasian-tutkijan ja miksei oppihistorioitsijankin käsikirjastoon.

– ANTTI RUOTSALA

1700-luvun orjakauppaa ja kulttuurien välistä vuorovaikutusta

Kalle Kananoja: *Central African Identities and Religiosity in Colonial Minas Gerais*. Åbo Akademi University 2012. 299 s.

Philip Curtinin vuonna 1969 julkaissut teos ”The Atlantic Slave Trade. A Census” merkitsi käännekohtaa afrikkalaisen orjakaupan ja orjuuden tutkimuksessa. Seuraava merkittävä virstanpylväs saavutettiin vuonna 1999, jolloin Curtinin innoittaman lukuisan tutkijajoukon keräämä, hajallaan sijainnut tarkentunut tieto transatlanttisesta orjakaupasta julkaistiin tietokantana. Nyt internetissä vapaasti saatavilla oleva ”Trans-Atlantic Slave Trade Database” (TSTD) -tietokanta¹, johon on koottu lähes 35 000 orjalaivaa koskevat tiedot,

on toiminut tällä kertaa Kalle Kananojan tutkimuksen innoittajana ja tarjonnut vankan perustan kirjoittamaan läntisestä Keski-Afrikasta hankittujen orjien päätymistä Minas Gerais alueen kultakaivoksiin Brasiliassa. Kananojan väitöskirja ei rajoitu pelkästään orjakaupan määrään ja lähtöalueiden selvittämiseen, vaan tutkimuksen keskiössä on orjien identiteetin rakentuminen niin lähtöalueilla Afrikassa kuin määränpäässä Brasiliassa.

Rio de Janeirosta länteen Brasilian sisämaassa sijaitseva Minas Gerais alue kohosi 1700-luvulla maailman suurimmaksi kullantuottajaksi. Tuotannon organisointi vaati runsaasti työvoimaa, joka ratkaistiin käynnistämällä laajamittainen orjien tuonti läntisen Keski-Afrikan alueelta. Kananojan tutkimus jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäisessä selvitetään orjien hankintaa Afrikasta ja heidän päätymistään Minas Gerais alueen kaivoksiin. Tutkimuksen toisessa osassa, joka on huomattavasti ensimmäistä osaa laajempi ja analyttisempi, tarkastellaan orjien identiteetin ja erityisesti ryhmäidentiteetin muodostumista Afrikassa koetun orjuusvaiheen aikana ja eritoten Minas Gerais alueella. Kananojan vertaileva lähestymistapa on uusi avaus Afrikasta Brasiliasta viettyjen orjien selviytymisen ja sopeutumisen tutkimuksessa.

Määritellyn tutkimustehtävän laajuus edellyttää kompromissien tekoa siihen tarttuvalta tutkijalta. Orjien lähtö- ja tuloalueilla 1700-luvulla vallinneen poliittisen, taloudellisen, kulttuurisen ja uskonnollisen tilan selvittäminen alkuperäisaineistojen avulla olisi ollut mahdoton tehtävä yksittäiselle tutkijalle. Kananoja on ratkaissut haasteen tukeutumalla yllä mainittuja teemoja käsittelevään uusimpaan tutkimuskirjallisuuteen ja arvostettuihin klassikoihin. Aieman tutkimuksen pohjalta laadittujen synteesian ja vertailujen tukena ja niiden syventäjänä kirjoit-

taja on hyödyntänyt alkuperäisaineistona inkvisitioasiakirjoja, jotka mahdollistavat tarkastelun ulottamisen yksilötasolle.

Tutkimuksen ensimmäinen osa käsittelee orjien hankintaa Afrikasta. Lukijaa perehdytetään kirjallisuuteen pohjautuen läntisen Keski-Afrikan alueen yhteisöjen poliittisten järjestelmien toimintaan, elinkeinoihin sekä yhteisöjen väliin kauppa- ja poliittisiin suhteisiin. Lisäksi pohditaan orjuuden ilmenemistä ja sen luonnetta yhteisöissä ennen eurooppalaisten orjakauppiaiden saapumista.

Minas Gerais alueelle päätyneiden orjien määrää kartoitetaan puolestaan TSTD-tietokannan avulla. Se tarjoaa erinomaisen välineen orjien hankinta-alueiden ja hankittujen orjien määrän selvittämiseen. TSTD-tietokannan mukaan 1700-luvun kuluessa Afrikasta tuotiin dokumentoidusti Brasiliaan kaikkiaan 1,3 miljoonaa orjaa, ja tietokannan pohjalta tehdyn puuttuvan tiedon huomioivan arvion mukaan määrä nousee lähes kahteen miljoonaan. Kananoja korjaa ansiokkaasti aiemman tutkimuksen tulkintaa, jonka mukaan Länsi-Afrikasta hankitut orjat olisivat dominoineet Minas Gerais orjapopulaatiota 1700-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Kirjoittajan mukaan tällainen tilanne vallitsi ainoastaan 1700-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana, minkä jälkeen keskinen Afrikka ja erityisesti nykyinen Angolan alue kohosi tärkeimmäksi Minas Gerais kaivosten orjien hankinta-alueeksi. Vuonna 1805 toteutetun väestönlaskennan mukaan Minas Gerais alueen väestöstä (407 000) runsaat 46 prosenttia (188 000) oli orjia, joista 87 prosenttia luokiteltiin mustiksi. Alueen väestöön kuului tuolloin jo vapaiksi luokiteltuja värillisiä ja mustia, joiden osuus oli lähes 35

1. <http://www.slavevoyages.org/tast/database/index.faces> (16.8.2012).

prosenttia alueen väestön kokonaismäärästä. Valkoisen väestön osuus rajoittui 19 prosenttiin (78 000). Kananojan asiantunteva TSTD-tietokantaan pohjautuva orjakaupan analyysi paljastaa tarpeen aiempien orjakaupan määrää ja hankinta-alueita koskevien tulokintojen tarkistamiseen.

Orjakauppiaiden saapuminen Afrikkaan merkitsi paikallisten yhteisöjen joutumista kosketuksiin länsimaisen kulttuurin ja sen teknologisten innovaatioiden kanssa. Aiempaan tutkimukseen viitaten kirjoittaja painottaa, että portugalilaisten tulo läntiseen Keski-Afrikkaan edisti kreolikulttuurin syntymistä rannikolla ja niillä alueilla, missä eurooppalaisten oleskelu oli pysyväämpää.

Perheettöminä alueelle saapuneet portugalilaiset sotilaat ja kauppiat avioituivat tavallisesti afrikkalaisten naisten kanssa, mikä edisti paikallisen kulttuurin ja kielien omaksumista heidän keskuudessaan. Vastaavalla tavalla afrikkalaisten yhteisöjen hallitseva eliitti ja vähitellen muu väestö tutustuivat länsimaiseen kulttuuriin ja erityisesti kristinuskoon läheyyssaar-naajien välityksellä. Kristinuskoon kääntyminen johti muun muassa nimenantokäytäntöjen muuttumiseen. Katolilaisuuden leviäminen heijastui vähitellen myös traditiionaalisten uskontojen seremonioihin, joihin ilmestyi kristillisiä symboleja. Synteesi afrikkalaisen ja eurooppalaisen kulttuurin piirteiden sekoittumisesta ja atlanttisen kreolikulttuurin synnystä läntisen Keski-Afrikan alueella ei tutkimuksellisesti sisällä merkittävää uutta tietoa, mutta on välttämätön Minas Gerais alueelle tuotujen orjien ryhmäidentiteetin muodostumisen ymmärtämiseksi.

Tutkimuksen mielenkiintoisimmassa mutta samalla myös haasteellisimmassa osassa tarkastellaan, missä määrin Minas Gerais alueelle tuodut orjat onnistuivat säilyttämään kulttuurisen omalei-

maisuuksensa ja sopeutumaan uusiin olosuhteisiin orjaksi joutumisen ja merimatkan aiheuttamien traumaattisten kokemusten jälkeen. Brasilialainen historiankirjoitus on korostanut, että orjien ryhmäidentiteetin muodostuminen käynnistyi vasta määränpäässä, minkä lisäksi on korostettu paikallisten orjanomistajien keskeistä roolia orjien uuden identiteetin omaksumisessa. Uutta ryhmäidentiteettiä vahvistettiin muun muassa liittämällä orjien nimeen heidän lähtöalueensa kuten Angola (esim. Maria Angola), Kongo tai Benguela.

Kananoja kritisoi brasilialaisen historiankirjoituksen tulkintaa orjanomistajien keskeisestä roolista pyrkien osoittamaan, että orjien ryhmäidentiteetin muodostuminen oli käynnistynyt jo Afrikassa eikä vasta Brasiliaan saapumisen jälkeen. Hän perustaa argumentaationsa ensisijaisesti inkvisitioasiakirjoihin, joissa syytettynä olleet orjat olivat tillittäneet elämänsä vaiheita. Vuonna 1703 kaksikymmentäneljävuotias orja José joutui inkvisition eteen sodomiasta syytettynä. Hän muisti vanhempiensa nimet ja kertoi syntyneensä Benguelassa. Orjaksi päätyminen jälkeen hänet oli viety Luandan satamaan odottamaan kuljetusta Brasiliaan, missä hänet oli kastettu. Inkvisitioasiakirjat paljastavat, että orjien tarinat olivat monella tapaa yhteneväisiä José'n tarinan kanssa. He identifioivat itsensä johonkin paikkaan Afrikassa, moni oli joutunut tekemisiin kristinuskon kanssa ja monet oli kastettu ennen Atlantin ylitystä. Lisäksi orjia yhdisti kielellinen ja kulttuurinen sukulaisuus. Kananoja horjuttaa inkvisitioasiakirjoihin nojaten brasilialaisen historiankirjoituksen tulkintaa orjanomistajien ratkaisevan tärkeästä roolista orjien uuden identiteetin rakentamisessa.

Kananojan selitysmallin uskottavuutta nakertaa kuitenkin identiteetti-käsitteen pinnalliseksi jäävä määrittely. Identiteetti on tutki-

muksen avainkäsite, mikä näkyvä aina pääotsikkotasolle saakka. Identiteettejä ja niiden määrittelyä sivutaan kyllä tutkimuksessa moineen otteeseen, mutta jäin kaipaamaan syvällisempää keskustelua identiteeteistä sekä käsitteen soveltamismahdollisuuksista käytettävissä oleviin aineistoihin. Kirjoittaja on ottanut identiteetti-käsitteen eri muodot käyttöön ikään kuin ylhäältä annettuina, mikä heikentää todistelun uskottavuutta. Tämä tulee esille erityisesti pääluvussa 4, jossa tarkastellaan alueellisten ryhmäidentiteettien muodostumista orjilla ennen Brasiliaan saapumista.

Sisällöllisesti tutkimuksen parasta antia ovat pääluvut 5 ja 6, joissa tarkastellaan afrikkalaisten uskonnollisten tapojen ja kristinuskon sekoittumista sekä parantajien ja tietäjien asemaa yhteisöissä. Kananojan sivumääräisesti (s. 132–177) laaja aiempaan tutkimukseen nojaava katsaus kristinuskon leviämisestä ja sen sisällön omaksumisesta läntisessä Keski-Afrikassa on välttämätön tarkasteltaessa siellä syntyneen kreolikristillisyyden elinvoimaisuutta Brasiliaan tuotujen orjien keskuudessa. Verrattuna kristinuskon leviämistä Afrikassa käsittelevään osuuteen jää kreolikristillisyyden tarkastelu Minas Gerais alueella hieman suppeahkaksi painottuen maallikkojäsenistä koostuneiden uskonnollisten veljeskuntien toiminnan esittelyyn, joiden keskeisiin tehtäviin lukeutui jäsenistön hautaamisesta huolehtiminen. Tutkimus osoittaa hyvin kuinka kristinuskoon Afrikassa juurtuneet synkretistiset käytännöt jatkuivat hieman muuntuneina uudessa ympäristössä.

Afrikkalaisen kulttuurin elementtien siirtyminen elinvoimaisina Minas Gerais alueelle käy parhaimmin ilmi orjiksi joutuneiden parantajan ja tietäjän taitoja omannneiden toiminnan kautta. Parantajat sopeutuivat uusiin olosuhteisiin etsimällä rituaaleihinsa

soveltuvia korvaavia lääkekasveja, ellei Afrikassa kasvaneita vastaavia lajeja ollut saatavilla. Rohtojen lisäksi parantamisrituaaleihin yhdistettiin elementtejä traditionaalista afrikkalaisista uskonnoista. Kananojan käyttämät inkvisitioasiakirjat osoittavat erinomaisesti kuinka orjat luottivat omien parantajien ja tietäjiensä taitoihin. Parantajien taitoja arvostivat myös orjien omistajat, jotka lähestyivät parantajia viimeistään silloin, kun länsimaisen lääketieteen keinot kävivät vähiin heidän orjiensa ja heidän itsensäkin sairauksien hoidossa.

Pohdittaessa Kalle Kananojan väitöskirjan tutkimuksellisia ansioita sisältää teos niin Afrikan kuin Brasilian ja latalalaisen Amerikan historiaan vihkiytyneille paljon tuttua tietoa. Teoksen tutkimuksellinen vahvuus ja tieteellinen merkittävyyden ovat vertailevassa lähestymistavassa. Kananoja on tarkentanut ja haastanut monia brasilialaisen historiankirjoituksen tulkintoja Afrikasta tuotujen orjien identiteetin muodostumisesta Brasiliassa. Suomalaiselle lukijalle Kananoja tarjoaa mukaansa tempaavan johdatuksen eteläisen Atlantin kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen 1700-luvulla.

– HARRI SIISKONEN

Pohjolan poliittista kulttuuria

Scandinavia in the Age of Revolution. Nordic Political Cultures, 1740–1820. Toim. Pasi Ihalainen, Michael Bregnsbo, Karin Sennefelt ja Patrick Winton. Ashgate 2011. 404 s.

Teoksessa käsitellään ajanjaksoa, joka voidaan länsieurooppalais-

pohjoisamerikkalaisesta näkökulmasta oikeutetusti määritellä vallankumouksien aikakaudeksi. Erytisesti poliittinen kulttuuri muuttui tuona aikana joko hallitsijoiden ja muiden poliittisten toimijoiden yhtäkkisten vallanvaihdosten tai hitaampien yhteiskunnallisten muutosten takia. Oma vaikutuksensa oli myös sillä, että samalla muuttuivat käsitykset politiikan ja siinä toimimisen luonteesta ja ehdoista. Antologian yli kahdenkymmenen artikkelin kirjoittajina on historiantutkijoita kaikista Pohjoismaista. Teos jakautuu neljään osioon. Ensimmäisen osion viidesä artikkelissa käsitellään aihetta ”The crisis and renewal of monarchy”. Painopiste on ajallisesti 1700-luvun loppupuoliskossa; tämä koskee etenkin kolmen tanskalaisen kirjoittajan artikkeleita. Seuraavassa seitsemän artikkelin osiossa käsitellään pääasiassa kansallisella tasolla käytyä poliittista debattia. Kolmas osio tarttuu neljän artikkelin voimin aiheeseen ”Commercial interests and politics 1730–1815”. Nyt mukaan on otettu myös Norja, Suomi ja Islanti. Viimeisessä osiossa paneudutaan poliittiseen osallistumiseen ja poliittiseen muutokseen eri yhteiskunnallisissa kerrostumissa tutkituna ajanjaksona. Neljä tämän osion artikkeleista käsittelee Tanskan ja Norjan suhteita, ja yhdessä artikkelissa tutkitaan Tukholman poliittista kulttuuria.

Kuten yleensä koottaessa antologioita konferenssien tai workshopien yhteydessä, tälläkin teoksella on omat ongelmansa. Ne johtuvat yleensä siitä, että yksittäiset tutkijat, joilla voi kyllä olla samoja kiinnostuksenkohteita, eivät työskentele samassa projektissa tai saman ohjelman puitteissa eivätkä siten yhteisten julkilausuttujen lähtökohtien ja tavoitteiden mukaan. Tällöin ei yleensä synny myöskään yhteismitallisia tutkimusongelmia, minkä tämäkin antologia osoittaa. Jos tarkastellaan artikkelien maan-

tieteellistä kattavuutta, vain muutama niistä koskee Norjaa ja vielä harvempi Islantia ja Suomea. Samanlainen vinoutuma syntyy myös siitä, että pääosa kirjasta käsittelee valtiollista politiikkaa, kuninkaan valtaa, hovia ja valtiopäiviä sekä poliittista kulttuuria, joka näissä olosuhteissa kehittyi pääasiassa Kööpenhaminassa ja Tukholmassa. Teoksen painopiste on pikemminkin käsite- ja ideahistoriallisessa lähestymistavassa kuin kulttuurihistoriallisista lähtökohdista tehdyssä poliittisten käytäntöjen tutkimuksessa, vaikka sekin on mukana. Paikallispolitiikkaan kiinnitetään suhteellisen vähän huomiota erityisesti Ruotsin, Suomen ja Islannin osalta. Niinkin tärkeät seikat kuin erot päätöksentekoraakenteissa tai miten käsitys edustavuudesta muuttui tutkittuna ajanjaksona ja mikä merkitys näillä oli poliittiselle kulttuurille saavat myös suhteellisen vähän huomiota. Tapa, jolla poliittiset muutokset asetetaan vallankumousten viitekehykseen, on kiitoksen arvoinen, vaikka hämmästyttävintä tässä yhteydessä on ehkä se, että kansan kapinoinnin ja protestoinnin muotoja käsitellään niin vähän, vaikka niitä kaikesta huolimatta esiintyi sekä kaupungeissa että maaseudulla.

Kirjan toimittajat määrittelevät poliittisen kulttuurin seuraavasti: ”By ‘political culture’ we refer to the norms, values, concepts, discourses and practices that surrounded political thought and action” (s. 3).

Määritelmä on laava ja pitää sisällään erilaisia näkökohtia yhteiskuntaelämästä. Useat artikkelit tarjoavat mielenkiintoisia analyyssejä ja poliittisen kielen muutoksista, esimerkiksi merkityssiirtymistä, joita tapahtui tutkittuna aikakautena useiden keskeisten poliittisten käsitteiden kuten valistuksen, vapauden ja kansalaisuuden sisällöissä. Yhdessä artikkelissa analysoidaan erityisesti sukupuolen käsittelyä

poliittisessa debatissa. Muissa artikkeleissa sitä vastoin keskitytään tiedonlevitykseen ja tiedon saataavuuteen ja pohditaan samalla myös painovapauden merkitystä. Erityisen innovatiivinen on tutkimusote, jolla koetetaan ottaa huomioon taloudelliset intressit ja osoittaa niiden rooli poliittisessa kulttuurissa. Tämä on kuitenkin lähtökohtana vain pienessä osassa teosta, mutta sitä olisi voinut soveltaa laajemmin koko yhteiskuntatalouteen ja sen muutokseen sen sijaan, että keskitytään vain kaupallisiin intresseihin ja niiden vaikutukseen. Keskustelua kannattaisi käydä erityisesti siitä, millaiset muutokset maanviljelyssä vaikuttivat poliittiseen kulttuuriin, eli kuinka aatelin ja talonpoikien voimaisuuden muuttuminen suhteessa toisiinsa ja muihin yhteiskuntaluokkiin vaikutti politiikkaan.

Kaikkiaan kolmessa artikkelissa käsitellään politiikkaa ja sukupuolta. Paitsi edellä mainittua artikkeleita, joka käsittelee sukupuolesta ja sukupuolikonstruktioista käytyä debattia Ruotsissa, aiheina ovat mieheys ja poliittinen kulttuuri 1700-luvun Tukholmassa sekä naisten mahdollisuudet saada vaikutusvaltaa Norjassa. Viimeksi mainitussa artikkelissa tarkastellaan Norjassa äänioikeuteen tehdyä muutosta vuoden 1814 jälkeen; äänestäjän sukupuoli muutettiin uudelleen siten, että se sukupuolineutraaliksi määriteltynä käsitti vain miehet. Tukholmaa käsittelevässä artikkelissa tutkitaan ehkä laajimmin politiikkaa kulttuurihistoriallisessa merkityksessä, ja lukijalle tarjotaan jännittäviä oivalluksia siitä, kuinka teot ja pukeutuminen välittävät symbolisesti lautauneita poliittisia merkityksiä. Kokonaisuutena kirja olisi hyötynyt, jos useampi artikkeli olisi käsitellyt keskeisiin poliittisiin käsitteisiin ja niiden muutoksiin liittyvää sukupuolinäkökulmaa. Erityisesti olisi kannattanut tutkia, mitä merkitystä poliittisissa käytännöissä

tapahtuneilla muutoksilla oli sille, että politiikan sukupuoli määriteltiin uudelleen. Aikaisempi tutkimus on esimerkiksi osoittanut talouden keskeisen merkityksen poliittiselle säädylle – aatelille – varhaismodernina aikana. Naisten vaikutusvalta oli etupäässä epämuodollista, mutta samalla kyse oli institutionalisoidusta ja lahjojen antoon perustuvasta monimutkaisesta järjestelmästä, jossa naisten odotettiin toimivan omien verkostojensa tai omien miestensä välityksellä. Tutkimus on myös osoittanut, että tässä poliittisessa kulttuurissa tapahtui 1700-luvun aikana siirtymä talouteen perustuvasta poliittisesta käytännöstä yksilökeisempään käytäntöön.

Eräs tärkeä poliittisen kulttuurin näkökohta on siis se, että epäviralliset suhteet ovat keskeisiä valtaa luovia suhteita. Kirja kokonaisuudessaan osoittaa, että tämä päti riippumatta siitä, säädettiinkö perustuslaissa vallanhaltijaksi vahva yksivaltias hallitsija vai vahvat valtiopäivät. Parhaiten tämä käy ilmi artikkelissa Tanskan kuninkaan henkilöäkäristä ja ministeristä Johann Friedrich Struenseesta. Yhtenä selityksensä Struenseen epäonnistumiselle esitetään sitä, että hän ei koskaan tajunnut epävirallisten valtarakenteiden merkitystä yrittäessään toteuttaa omaa ohjelmaansa eikä ymmärtänyt, että peruslakia ei pitänyt lukea kirjaimellisesti. Toinen epävirallisten suhteiden merkitykseen liittyvä tärkeä näkökohta on, miten fyysinen läheisyys valtaan vaikutti poliittiseen kulttuuriin. Esimerkiksi yhdessä artikkelissa osoitetaan, että pystyäkseen vaikuttamaan keskeisiin päätöksiin norjalaiset kauppiat käyttivät erilaisia strategioita kuin tanskalaiset. Vaikka kirjassa sovelletaan tietoisesti erilaisia vertailevia lähestymistapoja, ja joissakin artikkeleissa tehdään vertailuja sekä Tanskan ja Ruotsin että muun (Länsi-) Euroopan välillä, laajemmalla systemaattisella vertailulla olisi voinut

päästä vielä parempiin tuloksiin. Esimerkkinä mainittakoon tanskalaisia talonpoikia käsittelevä artikkeli kirjan viimeisessä osiossa: olisin mielelläni nähnyt siinä myös systemaattisen vertailun ruotsalaisten ja tanskalaisten talonpoikien poliittisten kulttuurien välillä. Vaikka erot olivat suuria (esimerkiksi itsenäisillä ruotsalaisilla talonpojilla oli oma edustus valtiopäivillä), artikkeli osoittaa tanskalaisten ja ruotsalaisten talonpoikien poliittisissa kulttuureissa silmiinpistäviä yhtäläisyyksiä. Näillä oli luultavasti merkitystä Tanskan talonpoikaisluokan kykyyn järjestäytyä ja nousta itsenäiseksi ja tärkeäksi taloudelliseksi ja poliittiseksi toimijaksi, silloin kun se tuli poliittisesti mahdolliseksi.

– ÅSA KARLSSON SJÖGREN

Ennen barbaareja

Bernard Wasserstein: On the Eve. The Jews of Europe Before the Second World War. Profile Books 2012. 576 s.

Bernard Wasserstein tarttuu mielenkiintoiseen ja varsin vähän tutkittuun aiheeseen, Euroopan juutalaisiin ja heidän kulttuuriinsa seläläisenä kuin se oli juuri ennen toista maailmansotaa. Wasserstein on Chicagon yliopiston Euroopan juutalaisten historian professori ja oikea henkilö ottamaan haasteen vastaan. Teoksen lähdemateriaali onkin massiivinen ja sisältää paljon aiemmin käyttämätöntä arkistomateriaalia, mistä Wasserstein punoo mielenkiintoisen, toisaalta nykypäivästä katsovan ja toisaalta lähelle tulevan henkilöhistorian värittämän kuvauksen Euroopan juutalaisista, heidän yhteisöstään, tavoistaan ja elämästään juuri en-

nen barbaarien saapumista, kuten kirjan loppulause kuuluu.

Wassersteinin aikaisempi tuotanto sisältää tutkimuksen Britannian roolista Euroopan juutalaisten historiassa 1939–1945¹, ja uudesta teoksesta tämä osuus onkin pitkälti jätetty pois. Wasserstein on myös rajannut Turkin Euroopan ja myös kirjan ulkopuolelle. Teoksen maantieteellinen painopiste on ymmärrettävästi Itä-Euroopassa, etenkin Puolassa. Myös Alankomaiden juutalaisten vaiheet ovat keskeisesti esillä.

Juutalaisten historian ohella Wasserstein tunnetaan Hannah Arendtin kriitikkona.² Arendt vilahuttaa tässäkin kirjassa pariin otteeseen, vaikka hänen myöhempien vaiheittensa ja argumenttinsa analyysiin ei ymmärrettävästi nyt mennäkään.

Wassersteinin pääteesi on kyseenalaistaa etenkin arkiajattelussa vallitseva kuva sotaa edeltäneen ajan juutalaisista elämässä nostalgisessa ja harmonisesta juutalaisyhteisössä eli ”shtetliissä”. Wasserstein osoittaa vääräksi Viulunsoittaja katolla -tyyppisen idyllin, kuvaten miten 1930-luvun lopulle tultaessa juutalainen kulttuuri ja Euroopan juutalainen yhteisö olivat useiden ristiriitojen repiminä hajonneet ja eriytyneet pitkin Eurooppaa. Esimerkiksi juutalainen politiikka oli pirstaloitunut työväen bundistisiin ja monenkirjaviin sionistisiin liikkeisiin. Wassersteinin mukaan sotaa edeltänyt antisemitismi ei ollutkaan ainoa syy juutalaisen kulttuurin eurooppalaiseen auringonlaskuun. Sekulaarin juutalaisuuden myötä kasvanut valtaväestöön sulautuminen heikensi juutalaisen kulttuurin voimaa vas-

tustaa yhä vihamielisemmäksi muuttuvaa ympäristöä. Nopeasti edennyt assimilointimenenkaan ei lopulta tuonut pelastusta, kuten tiedetään. Wassersteinin teesi siitä, että jo ennen keskitysleirien perustamista Euroopan juutalainen yhtenäiskulttuuri oli tuhoon tuomittu, on rohkea ja herättää keskustelua, mutta kattava ja taiten käsittely lähdeaineisto vakuuttaa lukijan.

Wasserstein ei kuitenkaan vähättele juutalaisten ja juutalaisen kulttuurin merkitystä Euroopassa ja Euroopalle. Vaikka kirjan pohjavire on traaginen ja pessimistinen, tuo Wasserstein hyvin esille sen, miten voimakas ja laajalle levinnyt juutalainen kulttuuri oli vielä eurooppalaisen auringonlaskunsa aikaan. Juutalaislehdistöön kuului yli 800 julkaisua, juutalaisilla näyttelijöillä, kirjailijoilla ja ohjaajilla oli keskeinen rooli eurooppalaisessa taiteessa, ja juutalaisten merkitys esimerkiksi feministisessä liikkeessä oli kokoaan suurempi. Sen sijaan Wasserstein purkaa myyttiä juutalaisten keskeisestä merkityksestä kommunismin kehityksessä. Välillä Wasserstein kertoo esimerkein, miten vanha eurooppalainen juutalaiskulttuuri on edelleen esillä Euroopan ulkopuolella, vaikkapa New Yorkin deli-kuppiloissa.

Kirjan rakenne on temaattinen, ja sen 19 luvussa tarkastellaan Euroopan juutalaisia esimerkiksi juutalaisen teatterin, lehdistön tai feminismin kautta. Pääpaino on silminnäköjäsitaateissa, ja lukijaa vastaan tuleekin hengästyttävä joukko henkilöahmoja. Wasserstein on koonnut todistajiensa myöhemmät vaiheet kirjan päättävään 22 sivun liitteeseen, joka on mainio palvelus lukijalle. Kyseinen liite on ainoa osa kirjasta, jossa ajallisesti ylitetään syyskuu 1939.

– JYRKI RUOHOMÄKI

Metsän teollisen käytön jyrkeä kokonaispaketti

Esko Pakkanen – Matti Leikola: Suomen metsien käytön historiaa. Osa 1: Metsää, puuta ja kovaa työtä. Puukauppaa, puunkorjuuta ja metsässä toimijoita. Osa 2: Puu perille ja käyttöön. Puun kuljetusta ja puun käyttöä. Osa 3: Tervaa, lautaa ja paperia. Puun teollista käyttöä. Metsähistorian Seura 2010–2011. 640+512+512 s.

Kissa pyysi hiirtä tekemään takin. Ei siitä takkia tullut, ei tullut kintaitakaan, ei edes tuppea. Metsähistorian Seura pyysi Matti Leikolaa, Seppo Ojaa, Esko Pakkasta ja Tapani Tasasta tekemään metsiä ja metsätalouden historiaa käsittelevän helppolukuisen kuvakirjan. Pakkanen ryhtyi kirjoittamaan ja hankkimaan kuvia. Tekstiä syntyi. Oja ja Tasanen heittäytyivät pian syrjään. Leikolan tehtäväksi muodostui karsinta, työjohto ja tekstin toimitus, mutta ei kirjasta kuvapainotteista selailukirjaa tullut, tuli Suomen metsien käytön teollisesta historiasta kertova kolmiosainen historiajärkälä, yli 1 600 sivua tekstiä ja lähes 800 kuvaa sisältävä ulkoisesti upea kirjasarja, jolla tapapai puolet Viertolan härjistä.

Suomen metsien käytön historiaa ei nimestään ja laajuudestaan huolimatta kerro metsien käytöstä, ei metsien muutoksesta eikä se edes yritä luoda kattavaa kuvaa suomalaisesta metsäsektorista. Selkeitä taulukoita, kokoavia tilastoja tai selittäviä kuvia kirjoissa ei ole. Kirjoja ei pidäkään lukea varsinaisina tutkimuksina. Tekijät itse kuvaavat kirjojaan ”sarjaksi metsäisiä kertomuksia menneiltä

1. *Britain and the Jews of Europe*. Oxford University Press 1979.

2. Ks. esim. *Blame the Victim, Hannah Arendt among the Nazis. The Historian and Her Sources. Times Literary Supplement* 9.10.2009, 13–15.

ajoilta”. Kirjasarjassa on läsnä vahva tarinallinen, jopa nostalginen osuus, kuten kansallisessa metsäkirjoittamisessa on ollut tapana. Tapio Roulamo on onnistunut luomaan kirjoille ilmavan ja lukijaystävällisen taiton, joten kirjoja kelpaa selaillla. Pakkasen ja Leikolan metsäkuvaus sisältää niin tukkilaisromantiikkaa ja kämppäkulttuurista ruutupaitaisine lentojatkineen kuin Evon käyneitä metsäherroja. Kirjasarja keskittyy vahvasti metsän teolliseen käyttöön ajanjaksolla, joka ulottuu 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan.

Suomalaisen metsänkäytön historia on metsän teollisen käytön historiaa, kertomusta, jossa puut ovat vihreää kultaa ja metsä pelkää puuta, jota hyödyntämällä Suomi nostetaan hyvinvointivaltioiksi ja samalla suomalainen metsäteknologia maailman parhaimmaksi. Kirja kertoo ajasta, jolloin vaikeudet voitettiin, puu huilasi ja erämaiden pikkukuninkaat istuivat susiturkit yllään virka-autoissaan. Metsien muu kuin teollinen käyttö jää kirjoissa näitä vähemmälle huomiolle.

Pakkasen ja Leikolan valitsema näkökulma on metsäteollisuuden ja työnantajien. Metsänkäytön vuosikymmenet ovat siten vaikeita tai voitokkaita yrityksille mutteivät metsätyön varassa olleille ihmisille, metsäluonnosta puhumattakaan. Pakkasen ja Leikolan väittämän mukaan puu oli kallista ja työntekijät arvaamattomia. Kirjoissa elää vahvana 1920- ja 1930-luvun henki. Sisällissota oli vapaussotaa, joka ikävästi häiritsi teollisuuden toimintaa ja aiheutti tuotannon laskua. Kirjoitustavan herraskaista luonnetta vahvistavat lukuisat ruotsinkieliset lainaukset, ja kirjojen vanhahtavaa tunnelmaa nostattavat ruskeaksi sävytetyt kuvat. Kainuulaisia huvittanee kuvaus tervaveneen rakentamisesta, joka vaati älyn lisäksi myös käden taitoja. Molempia löytyi kirjoittajien hämmästelystä mukaan ihmeteltä-

västi Kainuun sydänmailta. Jos näkökulmaa vaihtaisi, kirjoissa voitaisiin kertoa metsässä selviämisen historiaa. Melkoista neuvokkuutta on tarvittu, että korpi on elättänyt.

Monen aiemman metsäteollisuusnäkökulmaisen metsähistorian tapaan yksityismetsänomistus nähdään myös näissä kirjoissa ongelmana. Pelkona oli, että metsiä käytettäisiin väärin, siis niitä ei myytäisi (ja halvalla) teollisuudelle. Talonpoikainen metsänkäyttö – oli se puun polttoa tai rakentamista – tuomitaan kirjoissa säännönmukaisesti tuhlailuvaksi, olihan se oli pois teollisesta käytöstä. Yksityismetsien tehtävä oli olla teollisuuden tukkivarastona. Isällisen opastuksen, neuvojen ja sanktioiden avulla metsänomistajat saatiin ymmärtämään metsien merkitys suomalaiselle teollisuudelle ja tätä kautta koko yhteiskunnalle. Metsänomistajat liitettiin näin osaksi suurta kansallista kertomusta, jossa päämääränä oli kansamme hyvinvointi.

Metsäteollisuusnäkökulma menee äärimmäisen pitkälle. Teollisuuslaitokset saattoivat laskea jätteidään veteen ja ilmaan kilpailukyvyn nimissä, mutta maatalous oli ja on kirjoittajien mukaan maamme vesistöjen suurin saastuttaja. Työväki oli puolestaan metsäteollisuudelle välttämätön paha, osa puuta jalostavaa koneistoa. Palkkakustannusten lisäksi metsäyhtiöitä rassitti se, että ne joutuivat rakentamaan työläisilleen asuntoja. Metsäteollisuuden onneksi työläiset oppivat ymmärtämään teollisuuden realiteettia kuten kirjasarjan kolmannessa osassa todetaan.

Nykyiseen metsäkeskusteluun sijoitettuna kirjoittajien valitsema näkökulma vaikuttaa kulttuurisesti kömpelöltä, sillä suomalaisena pidetty metsäteollisuus supistaa toimintojaan kotimaassa ja laajentaa ulkomaille. Metsäteollisuuden etu ei ole enää vuosien ollut sama kuin maan etu. Kansainvälinen pääoma on isänmaatonta ja voitto otetaan

sieltä, missä se on suurin. Puuta tuotetaan yhä enemmän ja nopeammin etelän puuplantaaseilla, ja suomalainen pitkäkuituinen, mutta hitaasti kasvava puu menettää asemiaan. Metsäkään ei ole entisensä, eikä se muodosta enää kuin pienelle osalle suomalaisia elämän keskiön. Ympäristötietoisuus on noussut, ja yhä useampi suomalainen näkee metsän muuna kuin pelkkänä puuvarastona. Metsien monikäytöstä on puhuttu jo vuosikymmenet, ja metsäluonnon monimuotoisuus huomioidaan nykyisissä hakuissa. Kirjoittajien valitsema teollinen näkökulma johtuu todennäköisesti heidän käyttämistään aiemmista kirjoituksista ja lähtökohdista. Valinta on ollut tietoinen ja lienee myös kirjoittajien taustayhteisöjen näkemys. Kirjasarja kantaa Metsähistorian Seuran leimaa. Vaikka kirjasarja siis kertoo metsän käytöstä, se kertoo myös virallisesta metsähistoriikirjoittamisesta, jossa teollisella näkökulmalla on edelleen yllättävän hallitseva asema. Ympäristöajattelu voi olla osa arkipäivän metsätaloutta, mutta sitä se ei ole kansallisessa metsähistoriassa.

Näkökulmaan esitetystä kriittistä huolimatta Pakkanen ja Leikola ovat erinomaisia kirjoittajia. Teksti kertoo asiantuntemuksesta, vuosikymmenten kokemuksesta ja valtavan tietomäärän hallinnasta. Kirjoissa käydään läpi metsäkaupat, puun viennit ja tuonnit, kaadot kirvesmalleista lähtien. Puuta kuljetaan hevosilla ja mitä erikoisimmilla koneilla. Puuta mitataan, karsitaan, kuoritaan, haketetaan ja keitetään. Kirjasarjassa on kymmeniä lukuja, jotka kukin toimivat itsenäisinä artikkeleina. Eri metsäteollisuusalat saavat mainiot kuvaukset. Puun vesikuljetus on selkeästi kirjoittajien suosikki. Pelkäästään laivanrakennuksesta on toistakymmentä sivua, uitosta pitkälle toista sataa. Sivumäärin mitattuna kirjoista rakentuu hieman epätasainen kokonaiskuva metsien käyt-

töön. Osin syy vääristymään on lähteiden painotuksissa, osin käsistä karanneesta kirjoitusinnossa. Muutaman sadan vuoden hyp-päykset eivät kirjoittajia haittaa kirjoitettaessa esimerkiksi puuta-varan viennistä. Laajaan kokonai-suuteen syntyy pakosta toistoa, erityisesti Verlasta kirjoitetaan useaan kertaan. Esipuheet olisi pitänyt kirjoittaa jokaiseen osaan erikseen.

Puu ei muutu rahaksi ilman ihmistä. Metsäteollisuus tarvitsee työntekijöitä ja metsäherroja. Heistä kertovilla anekdooteilla, kaskuilla ja tarinoilla on ollut oma merkityksensä metsäammattilaisten sisäisessä yhteisön muodostuksessa, Ne ovat uusittavaa perinnettä, joka pitää yllä metsämieshenkeä, ja sitä tämä kirjasarja arvattavasti tavoittelee.

Lähdeluettelo on jäänyt puolittiehen. Kaikkia teoksia, joita kirjaa varten on luettu ja käytetty, ei lähdeluettelosta löydy. Kirjoista ei ole merkitty kustantajaa, ei edes painopaikkaa. Historiantutkimuksen kannalta on harmillista, että lähdeviitteitä ei ole käytetty. Kiitosta puolestaan ansaitsevat lopusta löytyvät henkilö- ja paikannimiha-kemistot.

Kirjoissa on lukuisia tärkeitä huomioita, jotka antavat aihetta lisätutkimuksiin: mitä metsille metsänkäytön muutosten aikana tapahtui, miten metsän merkitys on muuttunut, mitä tapahtui metsäluonnolle, eläimille, kasveille ja muille eliöille? Kiinnostavaa olisi seurata metsäyhtiöiden kansainvälistymistä, suomalaisen pääoman liikkeitä ja metsäteollisuuden siirtymistä muualle. Entä miten tehtaiden alasajot vaikuttivat metsän varassa eläneisiin yhteisöihin eri aikoina? Miten metsäluonnosta on puhuttu? Uittoja varten rakennettiin voimalaitosten ohi uittorännejä, mutta miksi vaelluskaloja varten ei rakennettu kalaportaita? Kirjoittajat toteavat suomalaisen metsäteollisuuden tarvitsevan halpaa

sähköä, sillä mekaanisten massojen energiatarve on suuri. Suomi on pyrkinyt turvaamaan sähköenergian saannin ydinvoiman avulla. Missä päätökset tehtiin? Suurten yksiköiden sähköntarve johti jo sotavuosien jälkeen pienten teollisuuslaitosten purkuun ja koskien rakentamiseen sähköntuotantoon. Se muutti suuria jokia. Kirjoittajien näkemyksen mukaan uitto oli ympäristöystävällinen kuljetusmuoto. Väite on erikoinen, sillä uitto merkisi joki- ja puroluonnon muok-kausta.

Ympäristönäkökulma jää kirjoisa vähälle. Kirjoittajat harmittelevat myös itse metsäteollisuuden ympäristökysymyksiä – rahanhajua ja lipeälammikoita – käsittelevän luvun puuttumista. Sata sivua lisää tekstiä ei olisi kirjasarjaa kaatanut. Metsänkäytön aiheuttamat ympäristö- ja työterveysriskit kuitataan lyhyillä maininnoilla. Ympäristöhistoriaa käsitteleviä kirjoja ei lähteissä monta ole. Tekijät viittaavat ympäristöasioissa ainoastaan Sakari Virtasen artikkeliin ”Metsä ja ympäristö” (2008).

Suomen metsien käytön historiaa on melkoinen hakuteos, lukuisten yksityiskohtien ja hauskojen tarinoiden lähde. Teollisesta metsähistoriasta ei voida tämän jälkeen kirjoittaa viittaamatta tähän kirjasarjaan, mutta suomalainen metsähistoria odottaa edelleen tekijäänsä.

– ISMO BJÖRN

VR:n matkassa

Seppo Zetterberg: Yhteisellä matkalla. VR 150 vuotta. WSOY 2012. 543 s.

VR on juhlinut kuluvana vuonna 150-vuotista taivaltaan. Juhlavu-

den kunniaksi on ilmestynyt massiivinen kokonaisesitys Suomen rautateiden vaiheista Helsinki–Hämeenlinna-radan rakentamisesta tähän päivään saakka. VR:n pitkän ja monipuolisen historian on kirjoittanut yksiin kansiin emeritusprofessori Seppo Zetterberg.

On hienoa, että VR on panostanut oman historiansa kirjoittamiseen ja antanut tehtävän kokeelle historioitsijalle. Positiivista on myös se, että uusi teos kattaa Suomen rautateiden koko pitkän historian. VR on aiemminkin panostanut historiaansa, mutta tapa on ollut varsin erilainen: vuosina 1912–1987 on ilmestynyt useasta osasta koostuva, virkatyönä tehty juhlahistorioiden sarja. Nyt laadittu kokonaisesitys on monin verroin suurempi työ mutta myös lopputulokseltaan mielekkäämpi ja käyttökelpoisempi kuin olisi ollut vanhan sarjan jatkaminen ja täydentäminen vain viimeisillä vuosikymmenillä. Seppo Zetterberg tuo teokseen kiinnostavan ajallisen kerrostuneisuuden nostaessaan omassa tekstissään esille näiden aiempien historiateosten kommentteja. Siten varhaisemmat VR:n tarinat elävät uuden teoksen mukana ja näyttävät itsekin osana rautateiden historiaa.

150 vuotta rautateitä on loputtoman moniulotteinen teema, jonka rajaaminen yksiin kansiin on varmasti ollut vaikea tehtävä. Rautateiden ”oman” monopolivisen historian – rataverkoston rakentamisen, junatekniikan kehityksen, rautatiehallinnon ja VR:n yritystoiminnan – lisäksi teemaan liittyy kiinteästi laajempi yhteiskunnallinen konteksti ja rautateiden rooli osana teknistä, taloudellista ja kulttuurista modernisaatiota. Matkan varrelle mahtuvat niin juna-matkustamisen ällistyttävä uutuus, ajan ja etäisyyksien perusteellinen muutos, arjen logistiikka kotiinkuljetuspalvelusta VR:n linja-autoliikenteeseen sekä monet dramaattiset vaiheet kuten rautateiden hal-

linta sisällissodan aikana tai liikennöintivaikeudet Neuvostoliiton hallinnassa olleella Porkkalan alueella.

Seppo Zetterberg toteaa teoksen alkupuheenvuorossa, että ensisijainen tavoite on ollut yleiskuvan luominen, minkä takia kaikkien teemojen käsittely ei voi olla yksityiskohtaista. Toisaalta teokselta odotettaneen myös kattavuutta, mikä luo ristiriitaisia paineita toteutukselle. Lukija saattaisikin toivoa, että yksityiskohtia olisi karistettu vielä paljon kovemmalla kädellä, sillä paikka paikoin detaljien vyöry haittaa yleiskuvan luomista. Muun muassa rautateiden rakentamisvaiheet on tuotu tekstissä esille lukuisin yksittäisin esimerkein. Niiden määrää olisi voinut karsia ja luottaa enemmän tekstin ohessa oleviin taulukoihin, joissa rataosuudet joka tapauksessa luetaan ja ajoitetaan.

Erilliset, tietoisun omaiset tekstiosuudet toimivat hyvin tekstin tiivistäjinä ja muutoin hajalleen jäävien teemojen kokoajina. Esimerkiksi junien kokoonpanon esittely, jossa kerrotaan lyhyesti 1860-luvulta 1940-luvulle saakka tavara- ja henkilövaunujen sijoittelusta juniin ja erilaisista turvamääräyksistä, on erinomaisen valaiseva. Näitä olisi voinut käyttää enemmänkin ja siten välttää yksityiskohtien ruuhkaa varsinaisessa tekstissä.

Zetterberg kontekstualisoi käsittelemänsä rautateiden vaiheet ammattilaisen varmin ottein. Yksityiskohtia vähentämällä olisi teoksessa voinut olla enemmänkin tilaa viittauksille laajempiin konteksteihin. Varsinkin Suomen rautateiden monipuolisempi liittäminen osaksi kansainvälistä kontekstia muulloinkin kuin aivan rautateiden syntävaiheessa olisi ollut kiinnostavaa.

Kuten usein historiateoksissa on tapana, myös tässä kirjassa tekstin pituus kasvaa huomattavasti lähestyttäessä omaa aikaa. On ymmärrettävää, että VR:n edellisen

juhlahistorian julkaisemisen jälkeiset vaiheet on haluttu aivan erityisesti tuoda teoksessa esille. Silti kokonaiskuvan terävöittämisen kannalta teoksen loppuosaa olisi voinut huomattavasti tiivistää.

Yhteisellä matkalla -teos piirtää kaiken kaikkiaan varsin hyvin kokonaiskuvaa rautateiden monisäikeisestä historiasta ja tarjoaa monipuolisia näkymiä yhteiskunnasta – ei tarvitse olla junaharrastaja kiinnostuakseen tästä teoksesta. Asiantuntevaa tekstiä tukee lisäksi hieno, runsas kuvitus.

– TAINA SYRJÄMÄÄ

Johannes Gabriel Granö, tutkimusmatkailija ja kolmen yliopiston professori

Allan Tiitta: Sinisten maisemien mies. J. G. Granön tutkijantie 1882–1956. Historiallisia Tutkimuksia 256. SKS 2012. 541 sivua.

Keväällä 2012 tuli kuluneeksi 120 vuotta Suomen tunnetuimpiin maantieteilijöihin kuuluneen Johannes Gabriel Granön syntymästä. Granö, joka käytti virallisesti vain etukirjaimiaan J. G. ja joka kotioloissa tunnettiin kansanomaisella nimellä Kaapo, oli syntynyt Pohjanmaalla kirkkoherra Johannes Granön esikoispoikana. Äiti oli Ahvenanmaalla syntynyt Alma Fontell, jolla oli takanaan miestään pitempi pappissuku. Sen yksi haara oli vaikuttanut Granön perheelle myöhemmin läheiseksi tullessa Virossa. Isoisä Johannes Fontell oli

tunnettu evankelisen herätysliikkeen puhuja. Johannes Granön isä taas tunnettiin talonpoikaismaalarina, millä varmaan oli vaikutusta Kaapon elinikäiseen valokuvausharrastukseen. Lapsuuden perintöä oli kaksikielisyys, ja ylipäättänsä J. G. Granöllä oli hyvä kielipää, sillä suomen, joka oli hänen koulukielenensä, ja ruotsin lisäksi hän puhui sujuvasti saksaa, ranskaa, venäjää ja viroa ja tuli toimeen Altain turkin ja mongolian kielillä. Vieraimaksi jäi englanti, jolla ei vielä ollut sille myöhemmin vakiintunutta yleiskielen asemaa.

Ei liene olemassa erityisiä tutkimusmatkailijan geneejiä, mutta Granöllä oli monia kykyjä ja taitoja, joita esiintyi myös edellisillä sukupolvilla: sellaisia kuin uteliaisuus ja uusien asioiden omaksuminen, riskien ottokyky, järjestelmällisyys, sopeutuvaisuus, taito tulla toimeen erilaisten ihmisten kanssa, ruumiillinen sitkeys ja hyvä havaintokyky sekä tietysti valtava tutkijan innostus. Musikaalinenkin hän oli.

Isä Johannes Granön ensimmäinen seurakunta oli Ullava, mutta hän siirtyi pian hengellisen oppimestarinsa evankelisen liikkeen johtajan F. G. Hedbergin pyynnöstä Kemiön kappalaiseksi, ja edelleen 1885 Omskiin Siperiaan suomalaisten papiksi. Omsk oli ajan oloihin nähden ”suurkaupunki”, jossa oli 30 000 asukasta, oppikouluja, kadettikoulu ja seminaari ja jopa Venäjän Maantieteellisen Seuran haaraosasto. Suomalaisia kaupungissa asui vain kourallinen, mutta Granön seurakuntaan kuului Suomen kokoinen alue, jota papin oli jatkuvasti kierrettävä. Osa suomalaisista oli Siperiaan karkotettuja rikollisia, muut uudisasukkaita.

Poikien koulunkäynnin vuoksi isä palasi Alatornion kirkkoherraksi. Kaapo pantiin Oulun suomalaiseen lyseoon, josta hän tuli ylioppilaaksi 1900. Häntä alkoi erityisesti kiinnostaa maantiede. Nyt esiteltävän Granön elämäkerran kirjoittaja

dosentti Allan Tiitta katsoo voivansa kutsua Oulun lyseota ”maantieteilijöiden hautomoksi”, siellä kun opettajina ja oppilaina vaikutti muitakin tunnettuja maantieteilijöitä (isä ja poika Hellaakoski, livari Leiviskä sekä J. E. Rosberg).

Aasia alkoi vetää Johannes Granöta uudelleen puoleensa, ja vuonna 1902 hän palasi vanhaan virkaansa Omskiin, jonne pääsi jo Siperian uutta rataa pitkin. Omsk oli kasvanut, ja 1900-luvun alkuvuosina ylioppilas ja sitten maisteri J. G. Granö sai siitä tukikohdan laajeneville matkoilleen Altain vuoristossa. Hän oli mukana isänsä virkamatkoilla ja tutustui usein silmin Siperian luontoon saatuaan 1902 maantieteen professoriksi tulleelta Rosbergiltä pro gradu -työksi Siperian suomalaiset siirtolamat. Työ julkaistiin 1905 tekijänsä ensimmäisenä opinnäytteenä.

Maantiede yliopistollisena oppiaineena ja tutkimuksen kohteena eli juuri tällöin suurta murroskautta. Sen itsenäistämisestä ja kehittämisestä tuli Granölle elinikäinen haaste. Kesällä 1902 Granö myös otti ensimmäiset Altai-tutkimuksiinsa liittyvät valokuvansa, millä oli merkitystä hänen maisemakäsityksilleen. Helsingin yliopistossa maantieteessä vallitsi kaksi vastakaista suuntaa. Eläintieteilijä J. A. Palmén johti Suomen Maantieteellistä Seuraa ja tulkitsi maantieteen lähinnä muiden luonnontieteiden tukitieteeksi, kun taas Ragnar Hulthinin perustama Suomen Maantieteellinen Yhdistys taisteli oppiaineen itsenäisyyden puolesta. Tällä kannalla oli myös Rosberg, ja 1892 maantiede hyväksyttiin tutkintoaineeksi. Kuitenkin vasta 1902 Rosbergin professorinimitys vakinaisti maantieteen aseman.

Granö osallistui Altailla kolmeen retkeen etsien sinne eri syistä muuttaneita suomalaisia, teki eläintieteellisiä tutkimuksia, keräsi kasveja sekä kuvasi luontoa valokuvaten ja piirtäen. Altain maisemat alkoivat kiehtoa häntä yhä

enemmän. Ensimmäisen ”oman” tutkimusmatkan Granö teki Suomalais-ugrilaisen Seuran stipendiaattina kesällä 1906, ja se oli muodostua hänelle kohtalokkaaksi. Tavoitteina olivat Venäjän ja Mongolian levottomat raja-alueet. Maastossa oli aina liikuttava varovaisesti, ja rosvojakin oli varottava. Granö varustautui huolellisesti. Mukana oli yhdeksän kuormahevosta, joista jokainen kantoi 50 kilon kuormaa: tarvittiin vaatevaraa, ruokaa, teltoja, mittaus- ja muita havaintovälineitä, asekin.

Matkaohjelmaan kuului Jenisein lähdejoen ylitys, mutta joen valtava tulviminen oli arvaamatonta, ja sen ylitys löydettyllä puukanootilla oli päättää retkeilyt heti alkuunsa. Retkikunta menetti joen pauhuihin ison osan matkatavaroistaan, myös arvokkaita muistiinpanoja ja kalliin kameran, mutta Granön ”virkalakkina” käyttämä vanha ylioppilaslakki säilyi! Joitakin tavaroita löytyi joen rantamilta, ja kiitos paikallisten venäläisten asukkaiden saatiin riittävästi ruoka- ja vaatevaraa matkan jatkamista varten. Matka myös opetti, että retken johtajan oli parasta kulkea karavaanin viimeisenä voidakseen valvoa joukkoaan ja tehdä paremmin muistiinpanoja.

Granöllä oli tutkimusmatkoillaan alusta lähtien järjestelmällinen päiväohjelma, joka päättyi illalla tarkkojen muistiinpanojen, karttojen ja piirrosten tekemiseen sekä valokuvalevyjen kehittämiseen. Apuväkeä ja tulkkeja tarvittiin, eivätkä kaikki olleet luotettavia. Toisaalta moni apuri oli uskollinen opas, kuten pohjalaista syntyperää ollut Tapani Unkuri, jonka isä oli aikanaan tuomittu taposta ja joka itse menetti henkensä 1938 Stalinin vainoissa. Granön arvo nousi, kun hän oppi puhumaan paikallisia kieliä. Matkoilta kertyi myös tavaraa, etenkin arkeologista ja kansatieteellistä todistusaineistoa. Painavin ”matkamuisto” oli paikallisen merkkimiehen Alp Uru-

gu Tutukin Helsinkiin asti tuotu ja Kansallismuseossa esillä oleva miehen kokoinen muistokivi. Pisimmän matkansa Mongoliaan ja Altaille Granö teki 1909, ja kaikkiaan hänelle kertyi matkoja vuosina 1906–1916 yhteensä seitsemän. Tutkimusmatkat tehtiin kesäiseen aikaan. Keisarikunnan muuttua Neuvostoliitoksi tutkimusmatkat päättyivät.

Vuodesta 1902 Granö oli Helsingin yliopistossa maantieteen assistenttina ja tuli dosentiksi väitelttyään 1910 tohtoriksi. Hän antoi opetusta suomeksi ja sai heti runsaasti kuulijoita. Luentojen ohella hän piti kartanpiirustus- ja muita käytännön harjoituksia ja seminaareja, ja uusi näin opetusta. Hän oli myös ahkera suurelle yleisölle kirjoittava tiedevalistaja.

Granön keskeisiksi tutkimuskohteiksi Altailla muodostuivat jääkaudet, ja hän kehitti saksalaisen A. Penckin ja E. Brücknerin Alpeilla kehittämää jääkausiteoriaa väitöskirjassaan. Hän osoitti vääräksi aiemman käsityksen, jonka mukaan Altailla ei olisi ollut jääkautista jäätiköitymistä. Granön mukaan jäätiköitymiskausia oli ollut peräti kaksi, ja hänen työnsä sai mainetta Euroopassa.

Perehdyttyään W. M. Davisin kehittämään geomorfologiseen tutkimussuuntaan Granö alkoi kiinnittää huomiota maiseman kokonaismuotoutumiseen. Hän sai kovasti kilpaillun Rosenbergin kolmi-vuotisen tutkimusapurahan ja siirtyi Altaille Omskiin kolmeksi vuodeksi. Granö oli juuri mennyt naimisiin maantieteen laitoksella tutustumansa Hilma Eklundin kanssa, josta hän sai retkilleen oivan avun näytteiden keräämisessä ja tukijan myöhemmissäkin vaiheissa. Granön vuosina 1913–1916 tekemille kolmelle pisimmälle tutkimusmatkalle kertyi pituutta Altain vuoristossa yli 6 500 kilometriä.

Matkojen tuloksia jääkausiin vaikutuksista Altain vuoriston pin-

nanmuodostukseen Granö käsitte- li tieteellisissä julkaisuissaan niin suomeksi kuin ranskaksi. Hän ei halunnut kirjoittaa tavanomaisia matkakertomuksia vaan pyrki yhdistämään maantieteellisen aineiston kaunokirjalliseen muotoon. Altain luonnon ja asutuksen kuvaus maisemallisina kokonaisuuksina onnistui erinomaisesti, ja runsas kuvitus ja kartat täydensivät sanallista esitystä. Allan Tiitta kutsuu oikeutetusti vuosina 1919 ja 1921 ilmestynyttä kaksiosaista Altai-teosta kaunokirjalliseen asuun puetuksi luontokirjaksi. Se ilmestyi heti myös ruotsiksi, mutta suunniteltu venäjänkielinen laitos hau- tautui vallankumouksen laineisiin.

Olojen tasaannuttua Granöta, kuten puolta tusinaa muutakin nuorempaa suomalaista tiedemiestä, odotti uusi haaste: Viron itsenäistyttyä Tarton saksalainen yliopisto virolaistettiin. Tarvittiin opettajavoimia, joita värvättiin myös Suomesta. Granö otti tarjouksen vastaan, opetteli viron kiel- len ja loi Tarttoon maantieteen lai- toksen miltei tyhjästä. Granö vedettiin Tarton yliopiston julkaisusarjan ensimmäiseksi toimittajaksi, ja hän ryhtyi kehittämään vironkie- listä tieteellistä sanastoa aivan kun- ten oli tehnyt Helsingissä suomen terminologiaa muokatessaan. Granön vakaan käsityksen mukaan yliopistoissa tuli antaa omakielistä perusopetusta, jolla oli tärkeä kansallinen merkitys, mutta samalla oli tutkimusten tuloksia tehtävä tun- netuiksi myös suurilla kielillä.

Granöllä oli Tartossa kaksi muita etevämpää oppilasta, August Tam- mekann ja Edgar Kant, joista kum- mastakin tuli maantieteen profes- soreita ensin kotiyliopistoon ja po- liittisten suhdanteiden taas muu- tuttua Helsinkiin ja Lundiin. Kant ehti toimia sotavuosina myös yli- opiston rehtorina Tartossa ennen dramaattista pakoaan Ruotsiin. He jatkoivat Granön työtä virolaisen maisemamaantieteen, kaupunki- maantieteen ja erityisesti kotiseu-

tutkimuksen käynnistäjinä; opit kiertyivät myös Suomeen. Kotiseu- tutkimuksen alueella valmistui 1925–1939 Granön jo palattua Suomeen mahtava maakuntasarja, ensimmäisenä Tartumaa. Siihen liittyi 1927 ilmestynyt kaupunki- tutkimuksen perusteos, peräti yli 700-sivuinen Tartu.

Granön, nyt jo tunnustusta saa- neen tutkimusmatkailijan siirtymi- nen Suomenlahden eteläpuolelle, ei miellyttänyt kaikkia yliopistopi- irejä Suomessa, ja pian syntyikin hanke hänen saamisekseen takai- sin kotimaahan. Maantieteen ase- ma Suomessa oli muuttamassa J. A. Palménin kuoltua vuonna 1919. Granötä houkuteltiin tarjoamalla hänelle vuonna 1921 yhdistettyjen Suomen Maantieteellisen Seuran ja Yhdistyksen sihteerin tehtäviä ja kesken olevan Suomen Kartaston toimitustyötä. Houkutusta lisäsi Granön kutsuminen vuonna 1923 Helsingin yliopiston ylimääräiseksi ja 1924 vakinaiseksi maantieteen professoriksi.

Jäähyväisluennossaan Tartossa loppukeväästä 1923 Granö käsit- teli hänelle yhä läheisemmiksi käy- neitä käsitteitä *maastik ja üm- brus* ('maisema ja ympäristö') ja kehittäi maiseman ja maisematie- teen teoriaa. Uutta oli Granön ta- voite muodostaa alueita ihmisten maisema-aistimusten perusteella. Tältä pohjalta kehittyi hänen teo- reettinen pääteoksensa *Puhdas maantiede* (1930), joka edellisenä vuonna oli ilmestynyt saksaksi ja jonka aihepiiriä tekijä käsitte- li myös useissa artikkeleissaan. Teo- ken saama vastaanotto oli ristiri- taista. Saadakseen teorialleen enemmän ymmärrystä Granö laa- jensi vuonna 1925 Suomen kartas- ton aluejako koskevan artikkelin omaksi tutkimukseksi Suomen maantieteellisistä alueista ja julkai- si sen myös saksaksi. Granön oli tarkoitus esitellä sitä suuressa kan- sainvälisessä kongressissa Varso- vassa vuonna 1934, mutta sairastu- minen esti sen. Esitelmä kuiten-

kin julkaistiin otsikolla "Geo- graphische Ganzheiten", joka jäi hänen viimeiseksi kansainväliselle tiedeyhteisölle suunnatuksi työ- seen. Siihen hän kokosi maisema- filosofiset ajatuksensa.

Suomen aluejakoon Granö pa- lasi lähemmin sotien jälkeen. Kaik- kiaan hänen kehittämänsä alueja- ko vahvisti Suomen maisema- alueiden hahmottamista. Sen peri- aatteet ilmestyivät vuonna 1997 englanninkielisenä laitoksena Pure Geography.

Granö oli tunnettu liikkuvana tutkijana eikä hän Tarton jälkeen asettunut Helsinkiin kuin lyhyeksi ajaksi. Helsingissä oli nyt kolme maantieteen professoria; hänen li- säkseen J. E. Rosberg sekä harju- muodostelmien tutkija ja Granön maantieteellisten teorioiden vas- tustaja livari Leiviskä. Turun uuteen yliopistoon oltiin perustamassa maantieteen professuuria kuten muutama vuosi aikaisemmin Tart- toon. Hän ei ollut hakenut virkaa Tartossa eikä Helsingissä eikä teh- nyt sitä myöskään nyt 1926 Turus- sa. Granö oli haluttu opettaja, ja hänet tunnettiin tarmokkaana alansa edistäjänä. Hänellä oli puo- lustajia, mutta toisaalta hänen maisematieteellisiä teorioitaan pi- dettiin liian uudenaikaisina. Ensi- töikseen Granö oli Tartossa perus- tanut maantieteen laitoksen; sama työ oli edessä myös Turussa. Täällä hän arveli saavansa omia tutki- muksiaan varten enemmän aikaa kuin Helsingissä.

Granön toive myös toteutui, mutta toisaalta hänen työmäärän- sä kasvoi uusien hallinnollisten tehtävien vuoksi, kun hän Turun yliopiston rehtorina vuosina 1932– 1934 joutui taistelemaan vaikeiden taloudellisten ongelmien kanssa ja puolustamaan yliopistoa kanslerina toiminutta E. N. Setälää vastaan, joka halusi muuttaa yli- opiston rehtorin Suomen kielen tutkimus- laitokseksi. Tässä paineessa Granö sairastui, mutta Setälä menehtyi keväällä 1935 dramaattisesti Hel-

singin asemalla sydänkohtaukseen.

Vielä muutamaksi vuodeksi toisen maailmansodan jälkeen Granö palasi Helsingin yliopistoon, nytkin kutsuttuna. Suomen kartaston kolmas painos oli saatava valmiiksi, ja lisäksi Granö halusi vielä keran palata hänelle rakkaan Altain maiseisiin. Saksankielinen Altain pinnanmuodostusta koskeva teos ilmestyi vuonna 1945, ja saman vuoden keväällä hänet nimitettiin uudelleen Helsingin yliopiston maantieteen professoriksi.

Turkuakaan Granö ei hylännyt. Hän kieltäytyi luottamustoimista Helsingin yliopiston hallinnossa, mutta jatkoi työtään Turun yliopiston kanslerina vuosina 1945–1955. Tiedehallinnon piirissä hänelle uskottiin tieteellisten seurojen johtotehtäviä, ja hän sai monia kunnianosoituksia. Vuonna 1954 Granö toimi uudelleen vauhditettujen Tieteen Päivien puheenjohtajana.

J. G. Granö siirtyi eläkkeelle 1956 ja kuoli vuonna 1959. Hänen viimeinen kansainvälinen esiintymisensä tapahtui vuonna 1949 Lissabonin maantieteilijöiden kongressissa, jossa hän piti kaksi ranskankielistä esitelmää keskeisistä tutkimusaiheistaan eli Altain jääkautisista laaksoterasseista ja maantieteellisistä aluejakomeneleistä.

Allan Tiitta on kirjoittanut perusteellisen ja tyylikkään elämäkerran Suomen maantieteen tutkimuksen grand old manista. Hän päättää esityksensä täsmällisesti: ”Granö oli eheä ja tasapainoinen persoona, joka uskoi siihen mitä teki” eli juuri niihin elämäntyönsä arvoihin, joita hän Lissabonin esitelmässään käsitteli. Erityisen kiitoksen ansaitsee myös kuvatoimittaja, Granön ottamien valokuvien asiantuntija Taneli Eskola.

– PÄIVIÖ TOMMILA

Koivulahden pappilasta Ecuadorin sademetsiin

Ilona Salomaa: Valkoinen Intiaani. Tutkimusmatkailija Rafael Karstenin elämä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1332. SKS 2011. 296 s.

Yksi suomalaisen tieteenhistorian merkittävimmistä kukoistuskauksista sijoittuu 1900-luvun ensimmäiselle puoliskolle. Tuolloin myös kansainvälistä mainetta niittäneen sosiologi Edvard Westermarckin (1862–1939) ympärille kehittyi empirismin, darwinismin ja positivismin nimeenannon koulukunta. Sen edustajat olivat liberaaleja maailmankansalaisia, jotka etsivät vertailevan metodin avulla yhteiskunnallisten ilmiöiden alkuperiä, tekivät antropologisia kenttätutkimuksia alkuperäiskansojen parissa ja olivat ahkeria kristinuskon kriitikkoja. Vaikka westermarckilaiset ovat viime vuosikymmeninä nousseet kasvavan tutkimuksellisen mielenkiinnon kohteeksi, olisi heidän tekemisiään suotavaa esitellä myös tieteellistä lukijakuntaa laajemmalle yleisölle. Tähän tehtävään on tarttunut uskontotieteilijä Ilona Salomaa, joka tarkastelee tutkimuksellisen ja populaarin elämäkerran yhdistelmäksi tituleeraamassaan teoksessa *Valkoinen intiaani* yhtä Westermarckin itsenäisemmistä oppilaisista, sosiaaliantropologi Rafael Karstenia (1879–1956), joka muistetaan etenkin Etelä-Amerikan intiaanikulttuureja ja -uskontoja käsitelleistä kenttätutkimuksistaan.

Ilona Salomaa on tutkinut Suomen uskontotieteen ja sosiaaliantropologian pioneereihin lukeutuvan Karstenin tieteellisiä saavutuksia ja elämää jo parinkymmenen

vuoden ajan. Vuonna 2003 ilmestyneessä väitöskirjassaan *Rafael Karsten (1879–1956) as a Finnish Scholar of Religion* Salomaa kertoi suunnittelevansa Karstenin elämäkerran kirjoittamista. Kahdeksan vuotta myöhemmin häneltä ilmestyi nyt arvosteltavana oleva, väitöskirjään pohjautunut tutkimukseen pitkälti pohjaava *Valkoinen intiaani*, jossa kirjoittaja rajaa tehtäväkseen tarkastella Karstenin elämänhistoriaa niin kenttäantropologina kuin yksityishenkilönäkin. Ennen kaikkea Salomaa kuvaa kuitenkin Karstenin kasvua tutkijaksi 1900-luvun alun aatteellisen ja poliittisen kuohunnan keskellä sekä hänen kolmea ensimmäistä tutkimusmatkaansa Etelä-Amerikkaan.

Alkusanoissa Salomaa kertoo tutkimuksellisesta suhteestaan Karsteniin, kirjan syntyprosessista sekä näkökulmasta. Liekö syynä ”halu vapautua akateemisen nuukasanaisuuden ja täsmällisyyden kahleista”, ettei tässä lyhyehkössä puheenvuorossa eritellä sen tarkemmin Karstenia koskevaa tutkimustilannetta, lähdemateriaalia tai punnita lähdeaineiston todistusvoimaa teoksen tarkoituksen kannalta. Lähdeluettelo ei riitä korvaamaan tätä puutetta tai sitä, ettei tekstissä ole lainkaan lähdeviitteitä. Tiedonhaluinen lukija voi toki kääntyä Salomaa väitöskirjan puoleen, missä Karstenia koskevaa lähdemateriaalia on esitelty ja analysoitu asiaankuuluvan yksityiskohteisesti. Myös Valkoisen intiaanin lukijaa kiinnostaisi kuitenkin tieto esimerkiksi siitä, ettei Karstenilta ole säilynyt juuri henkilöhistoriallista materiaalia, kuten muistelmia, haastatteluja tai päiväkirjoja. Tätä aukkoa Salomaa on paikannut muun muassa haastatteleamalla Karstenin perillisiä ja hyödyntämällä Karstenin perikunnan arkistoa kirjeenvaihtoineen.

Fragmentaarinen henkilöhistoriallinen aineisto on haastanut tutkijan, joka on ottanut tehtäväkseen kirjoittaa Karstenia tieteelliseen

nä ja yksityisenä persoonana käsittelevän elämäkertateoksen. Materiaalin rajallisuudesta huolimatta Salomaa on onnistunut luomaan varsin elävän ja kiinnostavasti esitetyn kuvan Rafael Karstenin syntymästä hänen kolmannen tutkimusmatkansa loppuvaiheisiin saakka (1879–1929). Vaikka Valkoinen intiaanin sisältää henkilöhistoriallista ainesta, ei sitä voida pitää kokonaisvaltaisen elämäkerrallisenä teoksena. Se on ennen kaikkea intiaaniansoihin intohimoisesti suhtautuneen uskontotieteilijän kasvutarina epäonnistesta apurahanhakijasta menestyneeksi kenttätutkijaksi. Jännittävästi kuvatut tutkimusmatkat riittävät paikkaamaan Karstenin yksityiselämän vähäisen käsittelyn myös suuren yleisön silmissä.

Valkoinen intiaani jakautuu alkusanojen ja epilogin lisäksi kahdeksantoista käsittelyluokkaan. Kahdeksan ensimmäistä kuvaa, kuinka intiaanitarinoista kiinnostunut Koivulahden kirkkoherran poika kasvoi agnostiseksi uskontotieteilijäksi 1900-luvun ensivuosisikymmenten aatteellisten ja poliittisten mullistusten keskellä. Salomaa kuvaa kiintoisesti jännitettä, joka syntyi Karstenin lapsuuden kodin uskonnollisuuden ja westermarckilaisissa piireissä omaksutun agnostisen maailmankatsomuksen välille. Tätä olisi voinut analysoida tehtyä syvällisemminkin, esimerkiksi Karstenin toiminta uskonnonvapautta ajaneessa Prometheus-seurassa sivuutetaan suhteellisen lyhyesti. Toisaalta Salomaa viittaa varsin kattavasti niihin kirjeisiin, joissa Karstenin uskonnollinen äiti pyrki taivuttamaan poikaansa takaisin kristinuskoon.

Kirjan loppupuolella tarkastellaan Karstenin kolmea ensimmäistä tutkimusmatkaa Etelä-Amerikkaan sekä hänen tieteellisen uransa kehitystä. Salomaa piirtää kuvan tutkimuskohteeseensa intohimoisesti suhtautuvasta kenttätutkijasta. Karsten ei juuri ottanut kantaa kotimaan päivänpolitiikkaan,

mutta kritisoi sitäkin ankaremmin ecuadorilaisen yhteiskunnan epäkohtia, etenkin kristinuskon turmiollista vaikutusta intiaanien henkiseen ja aineelliseen kulttuuriin.

Salomaa onnistuu erinomaisesti elämäkertakirjoittajan keskeisessä haasteessa – yksilön elämän sitomisessa vahvempaan narratiiviin. Salomaa punoo Karstenin uran vaiheet taidokkaasti aatteelliseen ja poliittiseen kontekstiinsa. Lukija seuraa jännityksellä Karstenin opiskeluvuosien ja akateemisen uran etenemistä poliittisen kuohunnan keskellä aina sortokausien sensuuritoimenpiteiden ja asevelvollisuuskutsuntojen luomista haasteista ensimmäiseen maailmansotaan ja Suomen itsenäisyyden alkuvaiheisiin saakka. Salomaa käsittelee kattavasti myös Karstenin tieteelliseen ajattelun kehityksen kannalta merkityksellisiä ihmissuhteita, ja osoittaa näin Karstenin saavutukset paitsi itsessään arvokkaina, myös osana laajempaa antropologisten aatteiden kehitystä. Antropologeja ja tutkimusmatkailijoita käsitteleville elämäkertoille tyypilliseen tapaan Salomaa on rakentanut Valkoisen intiaanin paitsi tietehistoriallisesti kiinnostavaksi elämätarinaksi, myös viihdyttäväksi seikkailukertomukseksi.

– NIINA TIMOSAARI

Virginia Woolfista – lyhyesti ja innostuneesti

Alexandra Harris: Virginia Woolf. Thames & Hudson 2012. 191 s.

Vaatii rohkeutta julkaista vain 191-sivuinen ja runsaasti kuvitettu

elämäkerta laajan kirjallisen jäämistön jälkeensä jättäneestä kirjailijasta. Haastetta lisää se, että hänestä on jo olemassa perinpohjainen, kanonisoitu elämäkerta ja että hän innoittaa yhä uusia tutkijoita. Lisäksi kohde itse kirjoitti elämäkertoja koskevia esseitä ja arvosteluita sekä teoksia, joissa leikiteli lajin konventioilla.

Virginia Woolfin (1882–1941) elämäkerran tänä vuonna julkaissut Alexandra Harris on ollut hyvin tietoinen muun muassa siitä, että hänen teoksensa suppeus voi herättää ihmetystä ja vastustusta. Arvostelijat näyttävätkin tarttuvan ensimmäiseksi elämäkerran ihanetta koskeviin kysymyksiin – kuinka yksityiskohtaisesti ja perusteellisesti sen tulee johdattaa kohteen elämään vai riittävätkö elämän ja tuotannon kannalta keskeiset käänteet? Entä millaisen valta-aseman eri ratkaisut tutkijalle suovat?

Harris tuntee hyvin Woolfista tehdyn tutkimuksen ja kiittää nöyrästi Hermione Leetä, jonka kirjoittama elämäkerta ”Virginia Woolf” (1996) on tähän kohdistuvan tutkimuksen ohittamattomia kulmakiviä. Harris on myös liittänyt teokseen luvun ”Afterwards”, jossa eritellään Woolfin tuotannon tekijänsä kuoleman jälkeistä elämää, hänestä tehtyä tutkimusta ja tarjotaan vinkkejä lisälukemistoksi. Näistä käy hyvin esiin se, miten erilaisin painotuksin tätä vuonna 1941 kuollutta kirjailijaa on lähestytty.

Harris on kirjoittanut Woolfista myös kiitellyssä tutkimuksessaan ”Romantic Moderns” (2010). Siinä hän osoittaa, kuinka kokeellisen, rajoja rikkovan ja kansainvälisen modernismin rinnalta on löydettävissä 1930–1940-luvulla kansalliseen perinteeseen, luontoon ja ”kotiin” kääntynyt modernismi. Yhtenä esimerkkinään hän tulkitsee Woolfin romaania ”Between the Acts” (1941).

Elämäkerran johdannossa Harris ilmaisee selkeästi, millaisille luki-

joille hän on kirjansa kirjoittanut. Se on tarkoitettu ensimmäiseksi portiksi Woolfia entuudestaan tuntemattomille ja kutsuksi tutustua tämän, usein vaikeaksi luonnehditun kirjailijan tuotantoon. Woolfia ei pidä pelätä. Harris toivoo myös kykenevänsä herättämään uusia ajatuksia kirjailijan entuudestaan jo hyvin tunteissa. Hän huomauttaa, että tutkimuksen teossa on sekä teleskoopilla että mikroskoopilla omat roolinsa ja että kiteyttäminen saattaa kirkastaa kohteesta uusia puolia.

Harris muistuttaa, että elämäkerran kirjoittaminen on muuttuva, ellei jopa päättymätön prosessi ja että jatkotutkimus tulee varmasti muuttamaan myös hänen omia painotuksiaan. Emme koskaan kykene antamaan aukotonta, täydellistä kuvaa toisesta ihmisestä. Harris kritikoi Woolf-tutkimusta toteamalla, että tämän laaja kirjallinen jäämistö päiväkirjoineen ja kirjeineen houkuttelee puoleensa, mutta siinä piilee myös vaara. Jäämistö luo harhakuvan siitä, että tutkijoilla on hallussaan kaikki tarvittava todistusaineisto, minkä johdosta jotkut heistä ovat päätyneet esittämään suoraviivaisia tulkintoja hyvin henkilökohtaisista kysymyksistä.

Teos etenee kronologisesti ja etenemisvauhti on kiivas. Se jakaantuu kymmeneen, vuosimäärältään eripituisen lukuun. Esimerkiksi ”A Writer’s Holiday, 1927–1928” käsittelee vuosia, jolloin Woolf ilotteli kirjoittamalla elämäkertoilla leikittävän romaanin ”Orlando” sekä kirjoittavien naisten ehtoja pohtivan esseen ”A Room of One’s Own”. Kronologiaa rikkoo se, että tutkija tuo esiin, miten koettu on mahdollisesti saanut ilmaisunsa Woolfin tuotannossa. On tunnettua, että Woolf kärsi ajoittain syvästä masennuksesta ja sen vastainen kamppailu oli merkittävä osa hänen elämänsä. Elämäkerta on vahvasti myös kertomus kirjoitta-

misesta, oman tyylin löytämisestä koviakin ponnisteluja vaativana työnä, kirjailijuudesta ja kirjallisuuden merkityksestä elämän kannattelijana.

Harris välttää tiukkoja määritelmiä ja leimoja. Hänen esittelemänsä Woolf oli elämän juhlistaja, väsymätön työskentelijä ja ympäristönsä tarkkailija. Harrisin mukaan Woolf, jolla ei ollut muodollista klassista koulutusta, saattoi tuntea itsensä ulkopuoliseksi mutta näki myös ulkopuolisuuden suomat mahdollisuudet.

Tunnustan suhtautuneeni aluksi epäillen teoksen eloisuuteen ja helppouteen, ja jouduin kysymään itseltäni, onko helppo mielestäni samaa kuin pintapuolisuus. Harris onnistuu saamaan minut puolelleen. Hän on taitava tiivistäjä, kirjoittaa kauniisti ja ymmärtävästi. Samalla tavoin myös Woolf-tutkija Rachel Bowlby suopuu kritiikissään Harrisille. Hän aloittaa arvostelunsa niin, että se tuntuu tyrmäykseltä. Pian hän kuitenkin toteaa, että aikaamme näyttää hyvin sopivan teos, joka ei pakota lukijaa seuraamaan kohdettaan minuutti minuutilta.

Bowlbyn mukaan Harris ei suinkaan tarjoa omaperäistä versiota Woolfin elämästä, mutta teos toimii – tekijänsä tavoitteiden mukaisesti – opaskirjana ”usein vierailtujen paikkojen ensikertaisille kävijöille”. On helppo yhtyä arvostelijaan, kun hän toteaa Harrisin tarjoavan innostavaa luettavaa ja houkuttelevan lukemaan sekä Woolfia itseään että hänestä tehtyä tutkimusta. Aineistosta ei tule olemaan puutetta.

– RITVA HAPULI

Fanni Luukkonen johtajuusnäkökulmasta

Marjo-Riitta Antikainen: Velvollisuuden kutsu. Fanni Luukkonen johtajana. Otava 2012. 255 s.

Lotta Svärd -järjestön pitkäaikaisin (1929–1944) ja vaikutusvaltaisin johtaja Fanni Luukkonen on todellakin ansainnut uuden elämäkertatutkimuksen. Aiempi elämäkerta on vuonna 1993 julkaistu Maija-Liisa Bäckströmin teos *Fanni Luukkonen – lottajohtaja*. Nyt tehtävään on tarttunut teologian tohtori Marjo-Riitta Antikainen.

Jo ensimmäisellä vilkaisulla kirjan ulkonäöstä voi havaita, että se on Suomen Lottaperinneliiton Lottien Suomi -projektin tuote. Kirjan taitto ja formaatti ovat hyvin samankaltaisia kuin vuosina 2004–2009 ilmestyneissä projektin tutkimuksissa. Antikaisen kirjan esipuheessa historiatoimikunnan puheenjohtaja Sirkka-Liisa Hollmén toteaa, että Luukkosesta ei ole tehty tutkimukseen perustuvaa elämäkerta. Tämä ei täysin pidä paikkaansa. Bäckström ei ollut ammattitutkija eikä hän käyttänyt kirjassaan lähdeviitteitä, mutta silti työ perustui sekä arkistolähteiden käyttöön että aiempaan tutkimukseen. Bäckströmillä oli lisäksi käytössään Luukkosen yksityistä kirjeenvaihtoa. Tämä oli oikeastaan ainoa Luukkosen henkilökohtainen arkistokokonaisuus, joka sittemmin on kadonnut. Harmi vain, ettei Bäckström hyödyntänyt sitä paljontaan.

Antikainen on ottanut tutkimuksensa näkökulmaksi johtajuuden. Tälle teemalle kirjoittaja on rakentanut myös työnsä kronologisen disposition, joka käsittelee Fanni Luukkosen johtajuutta aina

paikallistason pohjoissuomalaisesta raittiusyhdistysaktiivista aikansa näkyvimmäksi suomalaiseksi naisjohtajaksi saakka. Antikaisen keskeisimmät tutkimuskysymykset ovat: millainen auktoriteetti ja johtaja Fanni Luukkonen oli ja miten hänen arvostuksensa rakentui.

Tekijä rakentaa kuvan määrätietoisesti urallaan edenneestä naisesta, joka oli loppuun saakka alaisiaan kuunteleva ja maltillinen vastuunkantaja. Silti Fanni Luukkoselle ei vallankäyttö ollut vastenmielistä. Hän oli 47-vuotias aloittaessaan Lotta Svärdin johtajana ja pystyi käyttämään uudessa toimessaan hyväkseen kaiken siihenastisen elämän aikana keräämänsä osaamisen, taidot ja verkostot. Mikään tuossa tehtävässä ei riidellyt sitä vastaan, mihin Luukkonen uskoi, vaan lotta-aatteesta ja käytännön toiminnassa kiteytyi täydellisesti hänen isänmaallisuutensa.

Fanni Luukkonen hankki kannuksensa lottatoimintaan piirisihteerinä Sortavalan lottapiirissä, jonka edustajana hän toimi heti Lottajärjestön perustavasta kokouksesta vuonna 1921 lähtien. Lotta Svärdin keskusjohtokuntaan hänet valittiin vuonna 1925, joten hänen valintansa sen puheenjohtajaksi neljä vuotta myöhemmin tuntuu melko luontevalta jatkolta määrätietoisena naisen uralla, mutta se ei ollut itsestäänselvyys.

Luukkonen oli lähtöisin vaatimattomasta käsityöläisperheestä ja tehnyt uraansa syrjäseuduilla. Hän oli poliittisesti maltillinen kansan nainen, joka oli noussut sosiaalisessa arvoasteikossa opettajankoulutuksensa ja yhdistysaktiivisuutensa ansiosta. Hänen valintansa kertookin lottajärjestön kansanvaltaistumisesta ja maaseutupaivotteisuuden korostumisesta. Järjestö ei olisi koskaan kasvanut niin suureksi, jollei se olisi vedonnut maaseudun naisiin.

Antikainen rinnastaa tekstissään mielenkiintoisesti muutamaa otteeseen Luukkosen ja suojeluskun-

tien johtajan Lauri Malmbergin. Saman sukupolven kasvateilla oli samankaltainen tausta ja he tulivat yläluokkaisten maanpuolustuspiirien ulkopuolelta. Heidän toimiaan johtajina leimasi myös poliittinen maltillisuus, ja molempien suhtautuminen oikeistoradikalismiin oli koko ajan varsin varauksellista. Tästä erinomaisesta oivalluksesta olisi mielellään lukenut lisää.

Antikaisen valitsema johtajuusteema on toki tärkeä ja keskeinenkin Fanni Luukkosen henkilöhistoriaa kirjoitettaessa, mutta hän pitäytyy siinä liiankin tiukasti. Kun Antikainen samalla pitää koko ajan kiinni kronologiasta, tekstistä tulee paikoin melko pitkästyttävää. Hän ikään kuin väläyttää hienoja pohdintoja vaikkapa naisasian merkityksestä Fanni Luukkoselle tai opettajuuden tiivistä yhteydestä lottatoimintaan, mutta ne jäävät yleensä harmittavasti puolitiehen.

Kirjassa on runsaasti toistoa eikä lukijalle todellakaan jää epäselväksi, että Fanni Luukkonen oli erityisen aktiivinen ja työtä pelkäämättömän johtaja. Tiukasta teemassa pysymisestä huolimatta lukijalle jää silti aika hajanainen kuva esimerkiksi siitä, millainen johtaja Luukkonen oli sota-aikana, lottajärjestön todellisen suuruuden kaudella.

Kirjasta olisi tullut huomattavasti kiinnostavampi, jos Antikainen olisi rohkeasti ottanut esiin ne teemat, joihin hän selvästi osoittaa kiinnostusta ja joihin hänellä kokeneena tutkijana olisi varmasti ollut kaikki eväät tarttua. Johtajuus olisi toki voinut olla yksi keskeinen teema, mutta Luukkosen persoona rakentui monista muistakin aineksista. Henkilö Fanni Luukkonen jää tässä työssä johtajuuden jalkoihin.

Teologian tohtorina Antikainen olisi ollut esimerkiksi todellinen asiantuntija pohtimaan uskonnon merkitystä Fanni Luukkosen elämässä ja työssä sekä hänen uskonnollisen näkemyksensä vaikutusta lottajärjestöön. Nyt nämä asiat jää-

vät kahteen lyhyeen mainintaan. Lotta Svärdin vahva uskonnollinen painotus ei mielestäni kuitenkaan sillä, että uskonnollisuus edusti kommunisminvastaisuutta – eikä sillä, että suuri osa lotista kuului evankelis-luterilaiseen kirkkoon ja että uskonnollinen henki oli siksi vahvasti läsnä lottien kokoontumisissa.

Ensimmäisessä pääluvussa Antikainen kirjoittaa laveasti Luukkosen toiminnasta Oulun seudulla raittiusliikkeessä, kristillis-siveellisessä naisyhdistys Valkonauhassa sekä nuorsuomalaisissa ja tuo esiin uutta mielenkiintoista tietoa Luukkosen varhaisista vaiheista. Hän ei kuitenkaan sen kummemmin pohdi pohjoissuomalaisen paikallisuuden ja sen erityispiirteiden, kuten vahvan herännäisyyden vaikutusta Luukkosen ajatusmaailmaan ja persoonaan.

Antikainen on pätevä henkilöhistorioitsija ja tuntee hyvin tutkimansa ajanjakson alkupuolen. Tekstistä paistaa kuitenkin läpi se, ettei kirjoittaja ole kovinkaan syvällisesti perehtynyt työn keskeiseen osaan, Lotta Svärd -järjestöön ja siihen läheisesti liittyviin suojeluskuntiin.

Arkistoaineistoa on kyllä käyty huolellisesti läpi, mutta etenkin tutkimuskirjallisuuden käyttö ja viittauskäytäntö on oudon suppeaa. Luukkosen Lotta Svärd -vuosia tarkasteltaessa Antikainen viittaa lukemattomia kertoja Maritta Pohlsin *Käytännön isänmaallisuutta* -teokseen keskeisenä auktoriteettina, vaikka Pohls itsekin kirjoittaa työnsä esipuheessa päivittäneensä kokonaiskuvaa lottajärjestöstä aiemmin tehdyn tutkimuksen perusteella. Ja sitä on olemassa varsin paljon.

Lottajohtajuusajan tarkastelu ei tuo paljonkaan uutta tietoa Luukkosesta. Lisäksi tulkinta Luukkosesta lottien kulttihahmona on melko kaukaa haettua. Kirjan mielenkiintoisinta aienta tarjoaa sen alku- ja loppupuoli, jotka eivät

suoranaisesti liity Luukkosen lottakauteen. Pohtiessaan Fanni Luukkosen koko elämän romahtamista järjestön lakkautuksen jälkeen Antikainen luo todella koskettavan kuvan kaikkensa menettäneen naisen viimeisistä surullisista vuosista.

Kokonaisuutena Antikainen ei ole onnistunut saavuttamaan Fanni Luukkosta henkilönä, joka keran oli verta ja lihaa.

– SEIJA-LEENA NEVALA-NURMI

Pekka Tarkan Joel Lehtonen

Pekka Tarkka: Joel Lehtonen II. Vuodet 1918–1934. Otava 2012. 591 s.

Kirjailija Joel Lehtosen (1881–1934) elämäkerran jälkimmäinen osa *Joel Lehtonen II. Vuodet 1918–1934* on kirjallisuudentutkija Pekka Tarkan kirjoittaman elämäkerran tuhti päätös. Siinä käydään läpi paitsi kirjailijan tunnetuimmaksi jäänyt 1920-luvun tuotanto myös hänen sairautensa rasittama elämä 52-vuotiaana tehtyyn itsemurhaan saakka. Vaikka 1900-luvun alun Suomessa monet kirjailijat olivat nousseet vähäisistä tai jopa köyhistä oloista, oli Lehtosen elämän alku äitinsä hylkäämisenä aviottomana lapsena, huutolaisena ja lopulta kasvattilapsena poikkeuksellisen karu. Tätä alkutaivalta Tarkka valottaa elämäkerran ensimmäisessä osassa. Toisessa osassa Lehtonen on jo tehnyt ”luokkaretkensä”: opiskellut, debytoinut onnistuneesti 1900-luvun alussa ja noussut sivistyneistön joukkoon pääkaupunkiseudulle kärsien kuitenkin samanlaisista ulkopuolisuuden ja erilaisuuden tun-

teista kuin kuka tahansa yhteiskuntaluokasta toiseen siirtyvä.

Tarkka on tehnyt valtavan työn ja aloittanut Lehtosen tuotannon parissa jo 1960-luvulla kirjallisuudenopintojensa pro gradu -vaiheessa. Pitkä suhde tutkittuun kohteeseen näkyy elämäkerrassa: se on perusteellinen ja paneutunut, mutta kärsii myös liiasta runsaudesta. Valintojen tekeminen – mitä ottaa ja mitä jättää – voi tuntua hankalammalta silloin, kun kohde on ”lähellä” ja materiaalia on runsaasti. Valintojen tekeminen kuuluu joka tapauksessa elämäkerturin työhön ja ratkaisujen ääneen lausuminen nostaisi reilummin esille sen tosiasian, että elämäkerta on aina kirjoittajansa *tulkinta* kohteensa elämästä.

Tarkan elämäkerta on yhtäältä Lehtosen tuotannon referointia, selostusta ja ristiriitaisen vastaanoton esittelyä ja toisaalta hänen elämänsä seuraamista sairauksien, ystävyyssuhteiden, matkojen ja rakkauksien kautta. Lehtosen oma ääni pääsee esiin hänen runsaan kirjeenvaihtonsa kautta.

Tasapainoilu tuotannon kuvailun ja elämästä kertomisen välillä horjuu paikoitellen, kun tuotanto haukkaa turhan pitkiä jaksoja elämäkerrasta: esimerkiksi Lehtosen tunnetuimman teoksen – *Putkinotkon* (1919–1920) – todenvastavuusien tutkimukseen (keitä todellisia ihmisiä oli romaanin henkilöiden takana) ja juonen referoimiseen kuluu lähes seitsemänkymmentä sivua. Kiinnostavampaa olisi saada tietää, miten Tarkka kirjallisuudentutkijana sijoittaisi romaanin suomalaisen kirjallisuuden kentälle ja miten sen teemat asetuvat suhteessa muuhun samanaikaiseen kirjallisuuteen.

Valitettavasti Tarkka ei hyödynnä uusinta historian- ja kirjallisuudentutkimusta, jossa arvioidaan uudelleen Lehtosenkin teoksen kuvaamaa aikaa suurlakosta 1905 sisällissotaan 1918. Niissä etualalle on noussut nimenomaan suoma-

laisen sivistyneistön ja ns. kansan eli eri yhteiskuntaryhmien välisen suhteen analyysi. Jo Putkinotkon alaotsikko ”kuvasu laiskasta viinatrokarista ja tuhmosta herrasta” alleviivaa tuota mutkikasta suhdetta. Romaani ehdottaa omanlaisensa tulkinnan suhteen dynamiikasta samoin kuin yhdenlaisen näkemysniistä yhteiskunnallisista syistä, jotka johtivat lopulta sisällissotaan.

Samalla tavalla koko Lehtosen tuotanto jää elämäkerrassa vaille kotimaista ympäristöään, johon se kuitenkin elimellisesti nivoutuu. Vaikka Putkinotko olisikin ollut eurooppalainen moderni romaani – Tarkka painottaa ensisijaisesti tuotannon yhteyksiä eurooppalaisiin klassikoihin –, se on myös kotimainen romaani, jonka kontekstuaalisointi olisi korostanut sen merkitystä vielä painavammin. Yhteydet samanaikaisen F. E. Sillanpään tuotantoon (joka jää elämäkerrassa vain mainintojen varaan tai Nobelkilpamukkipaniksi) valaisisivat Lehtosen tuotantoa mainiosti: kirjailijathan painivat osin samojen aiheiden ja teemojen kanssa, mutta aivan eri tyylillä ja tekniikalla.

Lehtosen vastaanotto aikoinaan oli ristiriitaista: tätä osaa Tarkka valottaa kiinnostavasti referoiden eri lehtien kriitikoiden näkemyksiä ja kiistoja. Kirjailijan omintakeinen suomen kieli, satiirinen tyyli ja henkilöhahmojen groteski ruumiillisuus eivät istuneet parhaimmalla mahdollisella tavalla sotienväliseen ihanteellis-isänmaalliseen ilmapiiriin. Parhaiten häntä ymmärrettiin suomenruotsalaisten kirjailijoiden taholta – eritoten Hagar Olsson ja Elmer Diktonius kykenivät arvioimaan näkemään Lehtosen satiirin kärjen. Lehtosen viimeiseksi jäänyt teos *Henkien taistelu* (1933) on satiirinen ja tarkkanäköinen aikalaiskuva oikeistopopulismin noususta Suomessa – ja sellaisena jälleen valittavasti ajankohtainen.

Jälkisanoin Tarkka kirjaa Lehtosen oman kysymyksen: ”Mikä

oikeus ulkopuolisilla on koskea ihmisen sisimpään kokemukseen?” Hän vastaa itse näin: ”Tämän kirjan syntyessä olen tullut entistä vakuuttuneemmaksi elämäkerran tekijän oikeudesta yritykseensä. Lehtosen kiukku on ymmärrettävää, mutta hänen työnsä yksityinen ja yleinen merkitys on lopulta niin painokas, että se vaatii tutkimusta, nyt ja edelleen” (s. 534). Jälkisanoihin kirjattu oikeutus ei aivan riitä vakuuttamaan elämäkerran lukijaa. Elämäkertatutkimuksen puolella on jo kymmenen vuoden ajan pohdittu elämäkerran kirjoittajan eettistä ja moraalista vastuuta sekä kirjoittamiseen liittyviä valtakysymyksiä. Miten jäsentää toisen elämä, mitä ottaa ja mitä jättää? Kuinka paljon kohde saa oman äänensä kuuluville? Miten kirjoittaisin toisesta niin, että se olisi reilua ja oikeutettua? Näitä kysymyksiä soisi pohdittavan tulevissa kirjailijaelämäkerroissa äänneen ja avoimesti.

– KUKKU MELKAS

Epäsovinnaisen kirjailijan elämäkerta

Helena Ruuska: Marja-Liisa Vartio. *Kuin linnun kirkaisu*. WSOY 2012. 501 s.

Marja-Liisa Vartio keskusteli mainosvalokuvistaan vasta parikymppisen Otavan toimittajan Matti Suurpään kanssa 1960-luvun alussa ja kysyi nuorelta pojanplantulta: ”Arvaas, Matti, miksi mulla on tosa kuvassa tupakka suussa?” Ennen kuin toinen ehti arvata, kirjailija vastasi: ”Tupakan takia leukaa voi pitää pystyssä ja silloin ei kaksoisleuka näy!” (s. 429).

Luettuani Helena Ruuskan kirjoittaman elämäkerran lopusta tämän pienen muiston voin melkein kuulla Vartion äänen ja tavoittaa tilanteen sekä Vartiolle ominaisen huumorin ja ironian. Niin elävästi Ruuska maalaa kirjailijan kuvan eteemme elämäkerrassaan *Kuin linnun kirkaisu*. Linnut muodostuvat keskeiseksi symboliikaksi Vartion tuotannossa esikoisrunokoelman ”Jousella-ampuja”-runosta (1952) postuumiin *Hänen olivat linnut* -romaanin (1967) täytettyihin lintuihin. Elämäkerran nimi voisi kuvata kirjailijan liian lyhyeksi jäänyttä, mutta vahvaa ja omaäänistä uraa. Ehkä se viittaa myös kirjailijan temperamenttiin, Vartiolle ominaiseen nopeuteen ja kiihkeyteen.

Marja-Liisa Vartio kuuluu niihin suomalaisiin naiskirjailijoihin, joiden elämäkertaa on odoteltu vuosia. Äidinkielenopettajana toimiva Ruuska väitteli 2010 Vartion romaanista *Kaikki naiset näkevät unia* (1960). Vuonna 1924 syntyneen Vartion elämää ovat aiemmin valottaneet 1990-luvun puolivälissä julkaistut nuoruuden päiväkirjat ja kirjailijan toisen puolison Paavo Haavikon muistelmat yhteisistä vuosista.

Teos on helposti lähestyttävä, sujuvasti ja eläytyvästi kirjoitettu. Päiväkirjat, kirjeet, haastattelut, aikalaismateriaalit ja tietysti ennen muuta Vartion omat tekstit luovat kuvaa erikoislaatuista, omaäänisestä kirjailijasta ja naisesta. Rakenteellisia ratkaisuja olisin miettinyt uudelleen; lukemattoman luvut ja alaluvut hajottavat rakennetta ja tekevät seuraamisesta ajoittain työlästä – vaikka tiheä otiskointi mahdollistaakin eräänlaisen juonen ja teemojen syntymisen jo disposition tasolla. Suurelle yleisöllekin suunnattuun biografiaan olisi toivottavaa saada enemmän läpinäkyvyyttä – tässä elämäkerrassa ei ole kirjoittajaa ja tulkintoja paikantavaa alku- tai loppulukua, eikä Ruuska

murra kirjailijabiografian perinteitä.

Elämäkerta lähtee liikkeelle siitä, mistä niin monet dramaattisen elämänlopun saaneiden ihmisten elämäkerrat lähtevät: kuolemasta. Vartio oli keskellä luomisvoimainsta kauttaan kuollessaan kesäkuussa 1966 vain 41-vuotiaana. Jos Vartion sairastamaa kilpirauhasen häiriötä olisi hoidettu oikein, hän ehkä eläisi vieläkin keskuudessaamme. Hän olisi hätkähdyttänyt kannanotoillaan ja ollut omaperäisen kirjailijan esikuva monelle nuoremmalle. Varmasti hän olisi kirjoittanut vielä monta teosta. Ja tietysti ollut kolmen lapsen äiti ja vaimo. Lukijan valtaa tunne elämän kohtuuttomuudesta.

Helena Ruuska tarttuu varmoin ottein Vartion kiehtovaan persoonaan ja elämänvaiheisiin. Biografia asettaa kirjailijan taitavasti aikakautensa kehyksiin, ei raskaasti taustoittaen, vaan hahmotellen ääriviivoja esimerkiksi kuvatessaan nuoren Marja-Liisa Sairasen saapumista Säämingissä ja Nurmijärvellä vietetyn lapsuuden ja nuoruuden jälkeen sodan jälkeiseen Helsinkiin tai kuvatessaan ”oudon linnun” astumista 1950-luvun Helsingin kulttuuripiireihin. Avioliitto taidekauppias Valter Vartion kanssa saattaa taidehistorian opiskelijan yhteyteen helsinkiläisten kulttuuripiirin kanssa. Hienoa kulttuurihistoriaa on kuvaus elämästä Herttoniemen lähiössä, jossa samassa talossa asuvat hyviksi ystäviksi tulevat Jarno Pennanen ja Anja Vammelmuvu. Vartiolle ominainen vahva temperamentti nousee esiin muistoissa, joissa Marja-Liisa on samaan aikaan ”niin hauska ja kauhea ihminen” (s. 194). Erilaiset taitelijakohtaukset, kuten hetkelinen rakkaus Lassi Nummen kanssa, tutustuminen Rafael Wardiin, keskustelut ymmärtävän Sylvi Kekosen kanssa ja tietysti yhteistyö kirjailijalahjakkuuden ”löytäneen” kustannustoimittaja Tuomas Anhavan kanssa, avaavat kiinnostava

vasti 1950–1960-lukujen Suomea ja sen kulttuuripiirejä.

Vartio on tärkeä osa 1950-luvun modernistipolvea. Hän aloitti ko-koelmillaan *Häät* (1952) ja *Seppelä* (1953) runoilijana, jonka nuoruuden suuret ihanteet olivat Saima Harmaja ja Edith Södergran. Modernistin ääni pohjaa kalevalaiseen ja myyttiseen perinteeseen: ”Toisessa päässä ovat Sääminki ja kansanrunous ja toisessa Helsinki ja moderni runous. Väliin rakentuu hänen oma vartiolainen maailmansa” (s. 427). Hän ehti julkaista neljä romaania. Viides ilmestyi kuoleman jälkeen Paavo Haavikon ja Tuomas Anhavan viimeistelemänä. Prosaistina suuri ja tavoittamattomalta tuntuvat ihanne oli Maria Jotuni, johon Marja-Leena Mikkola kirjailijan kykyjä vertaa postuumiin romaanin ilmestyttyä. Vartio kuului sodanjälkeiseen yhä kasvavaan naiskirjailijoiden joukkoon, missä hänellä oli erityinen äänensä. Helena Anhava vertaa vuonna 2006 ilmestyneissä muistelmissaan 1950-luvun naiskirjailijoita lintuihin ja kirjallista kenttää puutarhaan. Vartio oli tässä joukossa kuhankeittäjä, jonka aloittaessa laulunsa muut linnut vaikeivat. Hän oli ihailtu luonnonlahjakkuus, mutta avoimuudessaan kenties myös uhka kollegoilleen.

Vartion yksityinen elämä lomituu elämäkerrassa kirjailijan työhön. Ruuska hakee paljon yhtäläisyyksiä tuotannon ja elämäkokemusten välillä, yhteydet voisivat olla problematisoidumpiakin. Esimerkiksi unet näyttelivät keskeistä roolia niin Vartion henkilökohtaisessa elämässä kuin tuotannossa. Toisin kuin useimmat aikalaiset, hän käsiteli unia, unennäköä ja alitajuntaa teoksissaan ja oli kriittisen kiinnostunut Freudin ja Jungin ajatuksista. Ruuska yhdistää unenäkökykyä sukutaustaan, jossa unia kerrottiin vilkkaasti. Vartion elämän ääripäät ovat rikas unielämä ja läpi elämän vaivaava vaikea unettomuus. Hän oli armoitettu

kertoja, jonka ympärille ihmiset kerääntyivät kutsuilla kuuntelemaan pitkää tarinointia juuri nähdystä unesta. Unennäöstä saatettiin kilpaillakin Kirsi Kunnaksen kanssa. Hersyvä on Vartion kirjeessään kertoma usean sivun kuvaus painajaisunesta, jossa hän juoksee ullakolla karkuun Lassi Nummen, hetkellisen ihastuksensa, äitiä.

Yhtälailla unet voivat olla kohtalonomaisia ja traagisia, kuten vanhenemista pelkäävän Vartion näkemä uni, jonka hän katsoi kertovan taiteilijuudestaan. Keski-ikäinen nainen istui virran rannalla ja liikutti kättään veden pinnassa, ”kysyin tai ajattelin, miksi hän tekee niin, miksei anna virran olla tyynen ja kirkkaan [– –] silloin hän sanoi, että niin on tehtävä, jotta ei kuolisi. Jos hänen kuvansa näkyi selvänä virran kalvossa, virta vie hänet, hän kuolee. [– –] Se on kai taiteilijan symboli. Olla selvillä itsestään, kaikesta, nähdä kaikki, on kuolemaa, lakkaa olemasta. Vain särkemällä itsensä voi elää” (s. 366).

Vartion nuoruuden päiväkirjoista esiin marssiva ääretön varhaiskypsyys asettuu kiinnostavaan ristivaloon kirjailijan varhain kokeaman vanhenemisen pelon ja ahdistuksen kanssa. Kuten Ruuska toteaa: ”Marja-Liisan elämä on täynnä vastakohtaisuuksia: kärsimystä ja haltioitumista, materiaa ja henkeä, maalaisuutta ja kaupunkilaisuutta, karkeutta ja sivistyneisyyttä, valveilla oloa ja unta” (s. 201). Ruuska myös viitoittaa polkuja tulevalle tutkimukselle nostatessaan esiin Vartion tuotannon rinnasteisuuden Jotuniin tai avatessaan myyttisyyden ja unien keskeytyttä tuotannossa. Elämäkerta tavoittaa Vartion maailman ja kulkee sujuvasti traagisen ja koomisen sävyissä, mutta, kuten Vartion tuotanto, vailla liikaa sentimentaalisuutta.

– MAARIT LESKELÄ-KÄRKI

Vallasta tutkimuskohteena ja analysointikeinona

Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs ja Heli Paalumäki (toim.): Vallan teorit historiantutkimuksessa. Historia Mirabilis 7. Turun historiallinen yhdistys 2011. 201 s.

Historiantutkimuksessa valta on perinteisimmin nähty poliittiseksi, uskonnolliseksi tai vaikkapa taloudelliseksi vaikutusvallaksi. Tiedämme kuinka kuninkaat ovat hallinneet alamaisiaan, papit seurakuntalaisiaan ja talon isännät perhetään ja palkollisiaan. Valtaa tulisi kuitenkin arvioida laaja-alaisemmin. Se on ilmiönä hankalasti määriteltävissä eikä sen sijaintia ole helppoa paikantaa.

Vallan arviointiin paneutui vuosina 2007–2010 Suomen Akatemian rahoittama Valta Suomessa -tutkimusohjelma, jonka 24 hanketta edustivat laajasti humanistisia, yhteiskuntatieteellisiä ja taloustieteellisiä aloja. Historiantutkimus oli ohjelmassa edustettuna useamman hankkeen voimin.¹ Kirsi Vainio-Korhosen johtama Vallan käyttäjinä ja kohteina Suomessa 1550–1980 -hanke on sittemmin julkaissut työnsä tulokset *Vallan teorit historiantutkimuksessa* -artikkelikokoelmassa.

Kokoelman juuret ovat hankkeen järjestämässä kirjoituspiirissä, jossa pohdittiin historiantutkimuksen, vallan ja valtateorioiden keskinäistä suhdetta. Kirjoittajat ovat suurimmaksi osaksi Turun yliopis-

1. <http://www.aka.fi/fi/A/Ohjelmat-ja-yhteistyö/Tutkimusohjelmat/Paatteet/VALTA/Rahoitettavat-hankkeet/> (luettu 30.8.2012).

ton eri historia-aineiden maistereita ja tohtorikoulutettavia omine tutkimusaiheineen. Seuraa heille tekee muutama dosentti ja professori. Teoksessa on yhteensä 13 kirjoittajaa.

Kirjoittajia on motivoinut ajatus vallasta moniulotteisena historiallisena ilmiönä, joka on ulottunut perinteisten vallankäyttäjien ja valanalaisten suhdetta laajemmalle. Vallan tutkiminen vaatii ilmiön aiempaa tarkempaa käsitteellistämistä. Historiantutkijoiden perinteinen aineistolähtöinen tapa tarkastella historiaa voisi saada teoreettisesta lähestymistavasta uudenlaista lisävirtaa. Erityiset valta-teoriat mahdollistaisivat uudenlaisten hedelmällisten kysymysten esittämisen lähdeaineistolle ja tarvittaisivat analyysiä. Kokoelman tiiviissä johdannossa ja kahdeksassa itsenäisessä tapaustutkimuksessa arvioidaan tietyn historiallisen aiheen, vallan ja valtateorioiden keskinäistä suhdetta.

Johdannon jälkeinen Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhosen artikkeli on lähtökohdiltaan katsaus Pohjoismaissa tehdystä, keskiaikaan ja uuteen aikaan kohdistuneesta sukupuoli- ja naishistorias-ta. Kirjoittajat tarkentavat katseensa siihen, millaisista vallan ja val-lankäytön näkökulmista tutkijat ovat arvioineet eri yhteiskunta- luokkaa edustaneiden naisten oikeuksia, asemaa ja toimintamahdollisuuksia.

Kahdessa viimeisessä artikkelis-sa tutkimuskohteena on puolestaan itse historiallinen valtateoria. Esimerkiksi Samuel Fabrin vertailee yhteiskuntateoreetikko Jean Bodinin sekä Skotlannin ja Englannin kuningas Jaakko I:n esittämiä näkemyksiä hallitsijan ehdottomasta maallisesta vallasta, suvereniteetista. Kirjoituksissaan miehet pohtivat monipuolisesti suvereniteetin alkuperää, oikeutusta ja mahdollisia rajoituksia.

Loput artikkelit ovat tavoitteiltaan ja käsittelytavoiltaan keske-

nään yhteneväisiä ollen kokoelman mielenkiintoisinta antia. Niissä tutkitaan tiettyä historiallista ai-hetta hyödyntäen moderneja valtateorioita. Teoriat ovat tällöin tutkimuskohteen jäsentämisen meto-dinen apuväline mutta samalla vii-tekehys, jonka avulla valtaa historiallisena ilmiönä arvioidaan.

Esimerkiksi Henna Haavisto tarkastelee vuoden 1927 *Aitta*-aika-kauslehden mainoksissa, kuvissa, artikkeleissa ja novelleissa lukijoille välitettyä kuvaa modernin naisen elämäntylystä. Haavisto hyödyntää Judith Butlerin performatiivisuusteoriaa, jonka mukaan sukupuoli rakentuu erilaisista performatiiveista eli sukupuolta esittävi-tä eleistä ja teoista. Esimerkiksi pukeutumista, ulkonäköä ja ulkoista käyttäytymistä kommentoidessaan lehti oli vallankäyttäjää määritellesään hyväksyttävän ja ei-hyväksyttävän naiseuden välisiä rajoja.

Jaana Torninoja-Latola puolestaan arvioi Alf Lütken kehittämän *eigensinn*-käsitteen avulla vasemmistokirjailija Elvi Sinervon jatkosodan aikaisia vankilakokemuksia. Kirjoittaminen ja sääntöjen tietoinen rikkominen olivat Sinervon harjoittamaa arkipäivän politiikkaa ja henkilökohtaista vastarintaa, joiden avulla hän sai itselleen tilaa ja aikaa suhteessa viralliseen vallankäyttäjään, totaaliseen ja suljetuun vankilajärjestelmään.

Varhaisempia aikakausia käsittelevissä artikkeleissa aikajänne moderneihin valtateorioihin on kaikkein pisin. Hanna Nieminen tutkii senaattori ja historiankirjoittaja Tacituksen kirjoituksissaan rakentamaa ja välittämää kuvaa Roomassa varhaisella keisariajalla vaikuttaneista sotapäällikkö Germanicuksesta ja hänen vaimostaan Agrippinasta. Heidän valta-ase-mansa ja vallankäyttönsä jäsenysvälineenä Niemisellä on muun muassa sosiologi Michael Mannin kehittämä ideologisen vallan analyysi.

Reima Välimäki taas tarkastelee 1300-luvun alussa eläneen ruotsalaisen Botulfin harhaoppioikeudenkäyntiä. Analyysiä rytmittää voimakkaasti Michel Foucault'n tarjoama teoreettinen viitekehys, erityisesti tiedontahdon, tiedon alan ja doktriiniin käsitteet. Ei ole mahdollista löytää yksittäistä tekijää, jolla oli valta määrittellä ihminen kerettiläiseksi. Epäillyn omat puheet, tuomareiden ja pappien halu ymmärtää harhaoppisuutta ja erityisesti lopullisen tuomiokirjeen kieli tuottivat yhdessä harhaoppisuustuomion.

Historiantutkijoiden mieltä piinaa aina anakronismin pelko. Mitä jos modernin maailman analysointiin tarkoitettujen teorioiden avulla menneisyyttä tulkitaan liian modernisti? Erityisesti vanhempia aikoja arvioivat artikkelit tarjoavat toimivia malleja siitä, kuinka anakronismilta voidaan välttyä. Kirjoittajien käyttämät teoriat ja käsitteet ovat luonteeltaan historiattomia, ne eivät lukitse historiallista ilmiötä valmiiseen malliin. Sen sijaan ne ovat apuvälineitä uusien kysymysten esittämisessä ja tutkimusaiheeseen jäsentämisessä.

Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen esittävät omassa tekstissään päinvastaisen esimerkin. Joan Scottin ja Yvonne Hirdmanin esittämät rakenteelliset mallit sukupuolten välisestä hierarkkisesta suhteesta ovat synnynnäiset historiantutkijoiden keskuudessa kritiikkiä, koska ne eivät välttämättä ole antaneet tilaa arvioida menneisyyden naisten vaikutusmahdollisuuksia ja toimijuutta.

Kokoelman tekstit ovat sivumäärältään tiiviitä tarjoten esimerkkejä valtateorioiden hyödyntämisestä ja vallan historiallisesti käsitteellistämisestä. Useimmissa tapauksissa tekstit eivät kuitenkaan jää pelkästään ekskursioiksi tai mahdollisen tutkimuksen esitelyiksi, vaan ovat jo valmista tutkimusta; valtateorioita hyödyntäen esitetään tuloksia vallan historiallisesta luonteesta.

Kokoelmassa otetaan eri näkökulmasta kantaa myös historiallisen vallan olemukseen: valta voi olla monen muotoista, tilanteesta riippuen eri toimijoiden hallussa, ja se voi välittyä monenlaisia reittejä pitkin. Artikkelit on jäsennellyt kolmen melko suurpiirteisen osion alle: ”Valta ja toimijuus”, ”Sanan ja kuvan valta”, ”Hyvä ja paha valta – instituutiot ja aikalaiskritiikki”. Tätä vallan monimuotoisuutta olisi voinut selkeyttää lukijalle lisää, esimerkiksi työn annin kokoavissa loppusanoissa. Myös asiansanahakemisto olisi auttanut hahmottamaan eri tekstien yhteisiä teemoja.

Kokonaisuutena *Vallan teoriat historiantutkimuksessa* -teos on erillisten artikkeleiden kokoelma, mutta rakenteellisesti ja aiheiltaan täydellisen harmonista kokonaisuutta ei ole tarpeen vaatiakaan. Kaikki kokoelman artikkelit näet puhuvat yhteisellä äänellä ja yhteisin tavoittein. Lakonisen yksinkertaisessa päätöksessä kiteytyy mainiosti teoksen tarkoitus.

– PASI SAARIMÄKI

Voiko älykkyys selittää kulttuurien kehitystä?

Richard Lynn – Tatu Vanhanen: Intelligence. A Unifying Construct for the Social Sciences. Ulster Institute for Social Research 2012. 531 s.

Richard Lynnin ja Tatu Vanhasen lähtökohta on luonteva: ihmiset ovat erilaisia henkisiltä kyvyiltään ja erilaisuus on hyväksyttävää ja ymmärrettävää eikä siitä voi tehdä päätelmiä yksilön arvosta tai ihmisydestä. Henkiset kyvyt vaikutta-

vat yksilöiden tekemiin valintoihin ja siihen, miten ihminen onnistuu erilaisissa asioissa.

Vaikeudet alkavat siitä, mitä älykkyydellä tarkoitetaan ja missä määrin se on perinnöllistä ja missä määrin ympäristön muokkaamaa. Niin ikään älykkyuden mittaaminen on keskustelunalaista, mutta tässä on edistytty niin paljon, että älykkyuden mittaaminen eri keinoin ei ole kokonaan katteetonta. Huomattakoon, että kun jotkut puhuvat ”henkisistä kyvyistä”, se ei välttämättä eroa älykkyydestä, vaikka kuulostaa poliittisesti korrektimmalta.

Kerrassaan haastavien ongelmien eteen joudutaan, kun ryhdytään tutkimaan sitä, onko eri kansakuntien tai väestöryhmien keskimääräisessä älykkyudessa olennaisia eroja ja voivatko nämä erot selittää yhteiskunnan tilaa ja kehitystä. Tämän aiheen parissa istutaankin jo nuotiolla ruutitynnyrin päällä. Lynn ja Vanhanen esittävät paradigmaattinen haasteen, joka koskee myös historiatieteen ja kulttuurintutkimuksen lähtökohtia.

Richard Lynn on tutkinut ihmisen älykkyyttä ja sen mittaamista nelisen vuosikymmentä. Vanhanen ja Lynn yhdistivät kiinnostuksensa 1990-luvulla sen jälkeen, kun Vanhanen oli kirjassaan *On the Evolutionary Roots of Politics* (1992) esittänyt, että eriarvoisuuden ja erilaisen kehityksen taustalla voivat olla yksilöiden geneettiset erot. Nyt Lynn ja Vanhanen selvittävät, missä määrin sosiaalisen ja taloudellisen kehityksen erot yksilöiden välillä ja yhteiskunnissa ovat seurausta perimän sanelemista eroista älykkyudessa.

Tällainen tutkimusohjelma edellyttää kahden asian mittaamista. Ensinnäkin on pystyttävä mittaamaan ihmisten älykkyyttä ja kansakuntien tai väestöryhmien keskimääräistä älykkyyttä. Sen lisäksi on kyettävä arvioimaan yhteiskunnallisia oloja ja yhteiskunnan kehitystä.

Älykkyyttä on yritetty mitata noin sata vuotta. Lynn ja Vanhanen kokoavat yhteen satojen älykkyystutkimusten tiedot, joiden yhdenmukaistaminen on työ sinänsä. Älykkyysosamäärää (ÄO) mittaavien tutkimusten lisäksi he käyttävät lukuisia koulumenestystä matematiikassa, tieteissä ja luetun ymmärtämisessä selvittäviä tutkimuksia. Mukana on myös suomalaisten ylistämä PISA (Program for International Student Assessment). Eri tutkimusten pohjalta tekijät laskevat yli 200 valtion tai jonkin valtion alueen väestön keskimääräisen älykkyuden. Ensimmäinen heidän huomionsa onkin, että väestöryhmien (kansakuntien) keskimääräinen ÄO korreloi vahvasti eri valtioissa koulumenestyksestä saatujen tulosten kanssa.

Toinen työn kannalta oleellinen seikka on yhteiskunnallisten olojen laadun sekä kehityksen mittaaminen. Lynn ja Vanhanen selvittävät jo aikaisemmissa töissään, että henkeä kohden laskettu bruttokansantuote on keskimäärin suurempi maissa, joissa ÄO on keskimääräistä korkeampi.

BKT-analyysin puutteita korjataan mm. GINI-indeksillä. Näiden lisäksi teoksessa on monta muuta hyvinvoinnin ja kehityksen indikaattoria. Saattaa nähdä, että ne ovat nimenomaan Vanhasen kehittämisiä. Kouluolot, lukutaidon yleisyys sekä tutkimus- ja tuotekehittelyn voimavarat ovat mukana arvioissa. Niin ikään on arvioitu köyhyyttä ja sosiaalista tasa-arvoa erilaisin mittarein. Mukana on monia terveyteen liittyviä näkökohtia, kuten puhtaan veden saanti, lapsikuolleisuus, AIDS, eliniänodote sekä väestön ravitsemustilanne ja tuberkuloosin esiintyminen. Poliittisten instituutioiden toimintaa ja luotettavuutta arvioidaan mm. kansainvälisten järjestöjen ja YK:n aineistojen pohjalta. Erityisen kiinnostavia ovat naisten asemat koskevat johtopäätökset. Kansakuntien keskimääräinen ÄO-luku kor-

reloi vain heikosti naisten osuuteen parlamentissa mutta erityisen vahvasti UNDP:n (United Nations Development Programme) sukupuolten tasa-arvoa koskevan indeksin kanssa.

Kirjoittajat kokoavat arviointinsa inhimillisiä oloja kuvaavaan indeksiin (Index of Human Conditions). Se on kehitetty UNDP:n samoja asioita kuvaavasta mallista. Monimuuttuja-analyyseihin kehitettiin Lynn ja Vanhanen selvittävät eri tekijöiden merkitystä ja riippuvuutta yhdestä tai useammasta muusta tekijästä. Johtopäätös on, että jos yhteiskuntien kehitystä mitataan tavannukaisiin länsimaisiin demokratioihin, hyvinvoinnin ja tasa-arvon ihantein, erot eri valtioiden ja kulttuurien välillä selittyvät 65–73-prosenttisesti kansakuntien tai väestöryhmien keskimääräisen älykkyyden perusteella.

Poikkeuksia on mutta ne näyttävät selittyvän historian ja luonnonolojen sattumuksilla. Keskustelu, jota Lynn ja Vanhanen tästä käyvät, voi olla hyvinkin inspiroiva historian- ja kulttuurintutkijoille. Esimerkiksi sosialistiset maat poikkesivat kaavasta, sillä niiden vaurastuminen jäi jälkeen ÄO-luvun perusteella oletetusta kehityksestä.

Kirjoittajien mukaan älykkyys on merkittävä selittävä tekijä paitsi yksilöiden välillä myös yhteiskunta- ja kulttuurikehityksessä. He nostavat

älykkyyden perustavaksi yhteiskuntatieteitä yhdistäväksi käsitteeksi. Se saattaa olla liioittelua, mutta tutkimus kokoaa niin vahvan aineiston niin vankan analyysin pohjalta, että pelkästään ennakkoluulojensa mukaisesti tuhattamalla tästä kirjasta ei selviä. Joka tapauksessa teos osoittaa, että älykkyys on yksi keskeinen käsite arvioitaessa yhteiskuntien ja kulttuurien kehitystä.

Joiltakin osin kirjoittajien vastaus on vaillinainen. Älykkyystestien tulokset ovat jatkuvasti parantuneet. Tämä ja se, että jotkut tutkimukset¹ osoittavat nimenomaisesti naisten tulosten parantuneen enemmän kuin miesten, viittaa sosiaalisten olosuhteiden merkitykseen. Tekijät ottavat huomioon tulosten parantumisen mutta jättävät sen pohtimisen vähälle.

Sosiaalisen taustan vaikutus yksilölliseen menestykseen on niin ikään monimutkainen asia. Tekijät toteavat aineistojensa pohjalta, että vanhempien sosiaalinen asema ei selitä kovinkaan paljon koulumenestystä, vaan sitä selittää eniten älykkyys. Kun tutkimuksessa kuitenkin esitetään, että koulutus on parempi ja kansantulo suu-

rempi maissa, joiden väestön ÄO-luku on keskimääräistä korkeampi, kehäpäätelmä on lähellä. Silloinhan voidaan myös päätellä, että keskimääräistä useampi hyväntuloinen (menestynyt) on keskimääräistä älykkäämpi. Monista syistä asia ei siltikään yksilöiden tasolla mene näin.²

Lynnin ja Vanhasen tutkimus kulkee niin sanotusti suurten lukujen lakien mukaan. Niinpä kaikki poikkeamat, jotka ovat aineiston pohjalta oletettua kehitystä vastaan, tulevat mielenkiintoisiksi kysymyksiksi. Menestyneitä ihmisiä on tutkittu eri tieteissä, myös historiatieteessä. Malcolm Gladwell on poleemisessa ja yleistajuisessa teoksessaan³ esitellyt niitä seikkoja, jotka erottavat menestyjät muista. Näiden tekijöiden lukuisuus ja sattumanvaraisuus suhteellistaa Lynnin ja Vanhasen tuloksista mahdollisesti tehtäviä yksioikoisia johtopäätöksiä – ja antaa paljon töitä historian- ja kulttuurintutkijoille.

– MARKO NENONEN

2. Näistä tekijöistä myös Flynn (2012) et. 159–182.

3. Malcolm Gladwell, *Outliers. The Story of Success*. Little, Brown and Company 2008. Suom. *Kuka menestyy ja miksi?* Docendo 2010.

1. Keskustelusta, ks. James R. Flynn, *Are We Getting Smarter. Rising IQ in the Twenty-First Century*. Cambridge University Press 2012.